

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Döneminde Muş Sancağındaki Modern Belediyecilik Faaliyetleri

Modern Municipality Work in Mus during the Ottoman Period

Şeyhmus Bingül^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.

ORCID: 0000-0001-5255-9787

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 16 Aralık 2020

Kabul tarihi: 21 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı

Belediye

Muş

Kent

Kalkınma

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde ilk modern belediyecilik faaliyetleri, İstanbul'da hayata geçirilmiştir. İdari düzenlemeler kapsamında uygulanan 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile taşrada da başlatılan uygulamanın kapsamının genişletilmesi, 1867 ve sonrasında gerçekleşmiştir. Belediyelerin bu dönemde başlıca görevleri çevre temizliği, yapım ve onarım işleri, çarşı, pazar denetimi, itfaiyecilik ve halk sağlığının korunması gibi hususlardı. Belediyeler, daha çok liman ve ticaret kentleriyle özdeşleşmiştir. Belediye teşkilatlanmasının kuruluş ve gelişim süreci, Muş gibi iç ve hudut bölgelerinde uzun bir müddeti kapsamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti döneminde Muş belediyesinin ne zaman kurulduğu, teşkilatın nasıl geliştiği ve ne ölçüde hizmet verebildiği incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 July 2020

Received in revised form 16 December 2020

Accepted 21 December 2020

Keywords:

Ottoman Empire,

Municipality

Mus

City

Development

ABSTRACT

The first modern municipal work in Ottoman Empire was applied in Istanbul. It started in provinces through 1864 Regulation (Tuna Vilayet Nizamnamesi) as a part of administrative arrangements and improved in 1867 and hereby. The main duties of municipalities in that period were public cleaning, construction, examination of markets and bazaars, firefighting, protecting social health. The municipalities took place mostly in harbour and trade cities. Municipal organization took a long time in the hinterland and frontier areas such as Mus. In that study, the foundation of Mus Municipality, how its organization developed and how much it could provide service were examined.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat dönemi uygulamalarına kadar geçen sürede, belediyecilik faaliyetleri büyük ölçüde vakıf ve kadılık müesseselerinin bünyesinde yürütülmüştür. Tanzimat'ın siyasi, sosyal, kültürel, askeri ve ekonomik kalkınma planlarının dahilinde yer alan kentsel gelişimin başlıca unsuru olan modern belediyecilik örneğinin ilki ise İstanbul'da hayata geçirilmiştir. Böylece, 19. yüzyılın ortalarına doğru gittikçe kalabalıklaşp temizlik, aydınlatma, imar gibi hususlarda ihtiyacı artan kentin, hem başkent

olması ve dolayısıyla her türlü modern faaliyetin merkezi konumunda yer alması, hem de Kırım Harbi sürecinde kentin söz konusu ihtiyaçlarının belirginleşmesi 1854'te Şehremaneti adı altında belediye faaliyetlerinin kurumsallaşmasını gerekli kılmıştır (Ortaylı, 2011: 119-133). 1858'de Avrupalı tarzda kapsamı genişletilip daire usulünde yeniden yapılandırılan Şehremaneti'nin Beyoğlu ve Galata semtlerini içine alan Altıncı Daire-i Belediye bölümü hem İstanbul hem de taşra için belediye örgütlenmesi hususunda örnek teşkil etmiştir. 1868'de alınan kararlarla da İstanbul belediye teşkilatı yeniden

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: s.bingul@alparslan.edu.tr

düzenlenerek daire sayıları artırılmış ve bunların görev kapsamı genişletilmiştir (Ortaylı, 2011: 142-161). Avrupa'da belediyeçilik pratiği ise köklü bir geçmişe sahip olup ilkçağ dönemine kadar dayandırılmaktadır. Fransız İhtilali'ne kadar çeşitli aşamalardan geçen bu pratik, 19. yüzyılda modern usule bürünmüştür (Ergin, 1995a: 118-120). Böylece Avrupa'dan alınan bu usuller için Osmanlı'da pilot bölge olarak İstanbul seçilmiş ve uygulamaların peyderpey İstanbul'un dışına taşınması için bir zemin hazırlanmıştır.

Modern belediyeçilik faaliyetlerinin Osmanlı taşrasına yansması, 1864 yılında hayata geçirilen *Tuna Vilayet Nizamnamesi* ile mümkün olmuştur. 1864'ten itibaren Tuna'da geçirmiş olduğu üç buçuk yıllık sürede Mithat Paşa, belediye, teftiş memurluğu, tahsildarlık, vergilen taksitlendirilmesi, zahire pazarlarının kurulması ve köy bekçiliği gibi kentsel kalkınmayı tetikleyen birçok başarılı işe imza atmıştı (Koç, 2017: 68). Nizamname, liva (sancak) ve kaza merkezlerinde seçimli üyelerden oluşan belediye meclislerinin kurulmasını kapsamaktaydı. Uygulamada, görev ve çalışma düzenleri itibarıyla bu meclislerin hükmi şahsiyetinin varlığı tartışmalı olsa da Mithat Paşa, Tuna ve Bağdat'ta görevli olduğu sürelerde bu meclisleri kurdurmuş ve bunların görev yapmaları için çabalamıştır (Ortaylı, 1992: 400). Belediyeçilik özelinde, İstanbul ve Tuna'daki kentsel kalkınma modellerinin verimliliği, tüm Osmanlı kentlerinde hayata geçirilmek üzere, 1867'de Tuna Vilayet Nizamnamesinin kapsamının genişletilmesine vesile olmuştur. Bu çerçevede vilayetlerde belediye meclislerinin tertibi, bu meclislerin ve memurlarının vazifelerine dair talimatlar çıkarılmıştır. Bu talimatlarla cadde, sokak, meydan tanzimi, kaldırım, su yolu, kanalizasyon yapım ve onarımı ile pazar kurma ve denetleme, yangın söndürme gibi işler belediyelerin bünyesine alınmıştır. Böylece belediyeler hem hizmet sağlayıcı hem de denetleyici rolü üstlenmiştir (Çadırcı, 1997: 275).

Şehremaneti tecrübesini müteakip dönemlerde sokak, cadde ve rıhtımların temizliği ve imarı, fırıncılık ve hayvan kesimi ile bina yapımı gibi birçok hususta çeşitli isimlerle nizamnameler çıkarılmıştır. 1864 ve 1867 nizamnamelerinin kapsamından anlaşıldığı üzere, belediyeçilik faaliyetleri idari düzenlemeler dahilinde gündeme gelmiştir. 1871'de *İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi* yayınlandığında henüz birçok Osmanlı kentinde belediye kurulmamıştı. Nizamname ile yerel yönetimin temel bir unsuru haline gelen belediye örgütünün tüm Osmanlı kentlerinde kurulmasının zemini, daha da elverişli hale getirilmiştir. 1876'da yayınlanan Kanun-i Esasi'nin yayımlanmasıyla meclisin çıkardığı ilk yasalardan biri ise İstanbul'a özgü Dersaadet Belediye Kanunu olmuştur. Aynı tarihte taşradaki belediyeler için de Vilayet Belediye Kanunu çıkarılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 2010: 1-17). 1877'de çıkarılan kanun, her şehir ve kasabada belediye meclislerinin kurulmasını kapsamıştır. Kanun büyük şehirler için her 40.000 kişilik nüfus için bir belediye dairesinin kurulmasına müsaade etmiştir. Dolayısıyla bu esas dahilinde bazı kentlerde birden fazla belediye dairesinin kurulması mümkün hale gelmiştir. Kanuna göre belediye meclisine seçilecek kişilerin taşıdığı

vasıflar kentin ileri gelenlerine hitap etmekteydi. Sözgelimi, meclis üyesi seçilebilmek için en az 30 yaşında olup Türkçe bilmek, şahsi ve medeni haklara sahip, akli dengesi yerinde olmak, kanuni cezalara çarptırılmamış ve senede 100 kuruş vergi vermek gibi şartların taşınması gerekiyordu. Meclis üyelerini seçenler ise, en az 25 yaşında olmak, senede 50 kuruş vergi vermek, medeni ve şahsi haklara sahip olmak ve cinayetten mahkûm olmamak gibi koşulları taşımak zorundaydı. Belediye meclisi dört yıllık süreyle vazifelendirilmiş, üye sayısı ise kentin büyüklüğüne göre altı ile on iki kişi arasında belirlenmiştir. Belediye reisi ise seçilmiş azalar arasından atanıp belediye hasılatından kendisine maaş tahsis edilecek şekilde kanunda yer almıştır. 1877 kanununda belediye reisi, meclis azaları ile belediye bünyesinde yer alması gereken kâtip, kontrato, sandık emini ve çavuşlar gibi personelin görev kapsamına ayrı ayrı ve detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Belediyelerin başlıca sorumluluğu kentin temizliğinin sağlanması, sokak ve cadde gibi yolların onarım ve yapım işinin yürütülmesi, çarşı ve pazar yerlerinin kurulması ve denetlenmesi, ahalinin alışveriş yaptığı her türlü işletmenin teftişi ve kullanılan malzemelerin hijyen ve kanunlara uygunluğunun kontrolü gibi işlerdi. Belediyelerin bu görevleri yerine getirmek için gerekli bütçesi ise birtakım vergiler, teftişlerden elde edilen ceza ücretleri ve belediyeye çeşitli isimler altında yapılan yardımlardan oluşmaktaydı (Akgündüz 2005: 582-593; Ergin, 1995b: 1658-1671). Söz konusu belediye kanununun belediye teşkilatından öte belediye meclisini odak noktasına yerleştirdiği düşüncesinden hareketle belediyenin idari sistem içerisinde bir teşkilat şeklinde tam olarak yer edinemediğine dair kanılar mevcuttur (Coşkun vd., 2018: 96).

Osmanlı'daki modern belediyelerin kapsamına dair bu bilgilerden anlaşılacağı üzere belediyeçilik Tanzimat döneminin bir gereği olup uygulama, II. Abdülhamid dönemine denk gelen anayasanın ilanı ile daha kapsamlı bir şekil almıştır. İstanbul ve Tuna gibi ilk modellerden sonra Osmanlı taşrasında belediyeler çoğunlukla liman kentleri ve önemli ulaşım merkezlerinde kurulmuştur. Bunun sebebi ise bu tür yerlerde bulunan tüccar ve yabancı uyruklu kişilerin kente dair bir düzen talep etmeleriydi. Bu maksatla Tuna bölgesindeki bazı şehir ve kasabalar, Doğu Akdeniz'deki başlıca liman kentleri, Mezopotamya ve Suriye'nin toplayıcı merkezleri niteliğindeki Bağdat, Şam ve Beyrut gibi şehirler ile Anadolu'daki bazı büyük yerler belediyeçiliğin geliştiği bölgelerdi. Bu özellikleri haiz yerler dışında kalan kentlerde belediye hayati önemi olan ve kentin sorunlarına çare üreten bir kuruluş olarak görülmemekteydi. Yani bu tür yerlerdeki yaşam, modern belediyenin sağlayacağı hizmetleri anlamlı kılmamaktaydı (Ortaylı, 2011: 171-172). Bu yüzden belediye örgütü tıpkı Tanzimat'ın uygulanma safhası gibi memleketin her yerinde aynı anda hayata geçirilmemişti. Anadolu kentlerinde bazı vergileri toplayan birer kuruluş olmaktan öteye gidemeyen ve böylece fazla etkinlik gösteremeyen belediyelerin başlıca sorunları yeterli ve bilgili personelden yoksun olmalarıydı. Belediye meclisleri hem personel atanması hem de bu personelin maaşlarının ödenmesi hususunda son derece yetersiz ve yetkisizdi. Buna

rağmen bu belediyelerin büyük bir kısmı Osmanlı kentlerinin dönüşümüne katkı sağlamıştır (Çadırcı, 1997: 277-278).

Genel çerçevesi yukarıda çizilen Osmanlı belediyeçiliği içerisinde, Muş sancağında bu faaliyetlerin niteliğinin ne olduğu bu çalışmanın cevap aradığı soruların başında gelmektedir. Temel idari özelliklerinden biri yurtluk-ocaklık sistemine dayanan ve bu yüzden Tanzimat'ın 1847'de en son uygulandığı bölgeler arasında yer alan Muş'un (Gencer, 2011: 83-86) idari taksimatı, 19. yüzyılda kısa aralıklarla birçok defa değişmiştir. Modern belediyelerin taşrada kurulmaya başlandığı 1864'ten sonraki dönemde Muş, çeşitli aralıklarla Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine bağlanmıştır (Tuncel, 2006: 369-370). 1879'da ise Bitlis vilayetine bir sancak olarak dahil edilen Muş, bu konumunu Cumhuriyet devrine kadar sürdürmüştür (Tekdal, 2018: 23). 1907 yılında Muş'un idari taksimatının değiştirileceğine dair yapılan bir tartışma üst idari birim olarak bağlı bulunulan vilayetlerin yerleşim yerleri üzerindeki gelişmişlik etkisinin izahı için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Aralarında ulema ve eşraftan şahıslar ile bunların yardımcılarının bulunduğu 150'ye yakın kişinin verdiği dilekçede 300 seneden beri sancak halinde idare edilen Muş'un Erzurum vilayetine bağlı olduğu dönemlerde ticaret ve ziraatça geliştiği fakat Bitlis'e ilhak edildikten sonra tersi bir durumun yaşandığı belirtilmiştir. Bu dilekçeye göre vilayet ahalisi Muş'un imar ve gelişimini arzu etmediğinden Muş sancağı "çöküşe" uğramıştı. Hükümet konağı ve kışla gibi elzem binalardan mahrum olan Muş'un askeri işlerde kullanılan köprüleri dahi yıkılmış vaziyetteydi. Yapımına 22 sene evvel başlanan şose yol ise ancak iki saatlik bir mesafe kadar bitirilmişti. Muş için kullanılması gereken yol yapım bütçesi ve araç gereçleri ise Bitlis çarşılarının imarına tahsis edilmişti. Bu da ahalinin asayiş ve düzenden uzak kalmasına sebep olmuştu. Muş'un coğrafi olarak Bitlis vilayetinin orta noktası gibi merkezi bir konumda yer alması buranın ehemmiyetini arttırdığı halde burası bir türlü iyi bir şekilde idare edilememişti. Bu hususları dile getiren ulema ve eşraf takımının arzusu can güvenliklerinin sağlanarak ticaret ve zanaatta gelişmeleri için Muş'un idari statüsünün değiştirilmesi şeklindeydi. Dilekçeyi sunanlar Muş'un Bitlis'in merkezi yapılmasını, bu sağlanamasa Diyarbakır veya Erzurum ile bağının kurulmasını talep etmişti (BOA.DH.MKT. 1192/14-1). Bitlis vilayet idarecileri ise söz konusu talebi yapanları "devlet ve memleketin menfaatini düşünmeyen sadakatsizler" ve ahalinin köylerini istedikleri gibi iltizam amacındaki kişiler olarak nitelendirmiştir (BOA.DH.MKT. 1192/14-2).

Belediye özelinde Erzurum kentinin özellikleri Bitlis ile karşılaştırıldığında gerçekten de imkanlar itibarıyla derin farklar olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki bölümlerde görüleceği üzere Muş Belediyesi ve Muş'un bağlı olduğu Bitlis merkez belediyesinin 20. yüzyılın başlarında dahi çözülemeyen birçok sorunu mevcuttu. Erzurum Belediyesi ise daha 1890'larda teşkilatlanmadaki benzer problemlerin çoğunu çözmüştü. Örneğin bu yıllarda Erzurum'a belediye tabibi atanmış, imar faaliyetlerine hız verilerek belediye adına konaklar yapılmış, belediye eczanesi kurulmuş ve halk sağlığını tehdit eden cadde ve sokakların temizlik sorunları

sıkça gündeme getirilerek bunların çözümüne çalışılmıştı (Küçükkuşurlu, 2008: 56-64). Bu açıklamalardan hareketle Muş'un, söz konusu vilayetlerle ortak sosyo-kültürel hususlar taşımakla birlikte bağlı olduğu vilayetin etkisi altında kaldığını belirtmek mümkündür. Muş'un tabii olduğu üst idari birimin Van, Erzurum ve Bitlis vilayetleri arasında sık sık değişmesi idarenin sürekliliği itibarıyla kent kalkınmasını olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Muş sancağına tabii kazalar ise merkez kaza olan Muş dışında Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason'dur. Bitlis kısa bir süre kaza olarak Muş'a bağlanmışsa da daha sonra vilayet merkezi yapılmıştır. Bitlis'in kaza olarak Muş'a bağlı olduğu yıllarda Ahlat ve Huyut da birer kaza olarak Muş'a tabiiydi. Belediyeçiliğe dair veriler Bitlis'in vilayet merkezi olduğu dönemlerde yoğunlaşmaktadır. Bu yüzden Muş sancağı denildiğinde Bitlis, Ahlat ve Huyut hariç, diğer kazaların akla gelmesi icap eder. Kaynakların şekillendirdiği Muş merkezi ağırlıklı ele alınan bu çalışmada, yeri geldiğinde Bitlis vilayetinin diğer sancakları veya başka vilayetlere de değinilerek bir karşılaştırma yapılabilmesine de imkân tanınmıştır.

2. 19. Yüzyılda Muş'un Kentsel Gelişim ve Demografik Özellikleri

Muş sancağında belediyeçilik faaliyetlerine değinmeden önce Muş'un 19. yüzyıldaki, özellikle de Tanzimat'ın burada uygulanmaya konduğu 1847 sonrası, kentsel gelişim özelliklerine değinmek icap eder. Zira topyekûn bir kalkınma maksadıyla ilan edilen Tanzimat'ın temel amaçlarından biri can, mal ve ırz güvenliğinin teminatını sağlamaktı. Muş'un çeşitli dönemlerde Van, Erzurum ve Bitlis vilayetlerine bağlı kalması buranın siyasal ve toplumsal karakterinde belirleyici olmuştur. Tanzimat'ın modern hukuk devleti araçlarını yerleştirmeye çabaladığı bu türden kentlerin başlıca ortak özellikleri hem hudut bölgelerinin özelliklerini taşımalarından hem de buradaki heterojen nüfus yapısından dolayı sürekli siyasal ve askeri dinamizm içerisinde yer almalarıydı. Başka bir deyişle hudut bölgesi, güvenliğin arzu edilen ölçüde sağlanamadığı yerler olmasının yanı sıra burayı yayla ve mesken amacıyla kullanan aşiretler için de doğal bir yaşam alanıydı. Bu da beraberinde birçok asayiş sorununun yaşanmasını getirmiştir. Muş'un demografik özelliğinde baskın bir rol oynayan aşiret hayatı şüphesiz kentin gelişimini de etkilemiştir. Muş'un Müslümanlardan ayrıca gayrimüslimlerin de yaşadığı bir bölge olması, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarının birçoğunda olduğu gibi burada da iki grup arasında siyasal gerilimlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu hususlar belediye dahil kentin kurumsallaşma karakterini büyük ölçüde belirleyici özelliğe sahiptir. Nitekim Ortaylı'nın da dile getirdiği üzere geleneksel ekonomik ve sosyal yaşam içerisinde önem atfedilmeyen belediyenin Osmanlı kentlerinin büyük bir çoğunluğunda kurumsallaşmasından öte ahalinin güvenlik ve olaysız bir gündelik hayata olan ihtiyacı daha ağır basmaktaydı. Bu yüzden Tanzimat idarecileri için şehir güvenliğinin sağlanması ön plandaydı. Zira geleneksel Osmanlı idaresi taşrada çökmüş durumdaydı ve bu düzensizlik ile yıkım

içerisinde çağdaş kent hayatını kurmak bir özlemden ibaretti. Yine de idareciler hem halkı bu yeni sürece alıştırmak niyetindeydi hem de modern belediyeleri uygarlığın bir parçası olarak görmekteydiler (Ortaylı, 2011: 172).

1837’de Muş’a uğrayan Amerikan Misyoner Horatio Southgate, Muş’un uzaktan görüntüsünü oldukça romantik bulmuş fakat kentin içine girdiğinde tüm pozitif duygularının kaybolduğunu aktarmıştır. Southgate, Muş’un sokaklarını oldukça kirli, çamurlu ve düzensiz bir şekilde tasvir etmektedir (Southgate, 1840: 202) Yakın bir tarihte, 1838’de, Muş ve çevresini gezen dönemin Erzurum Konsolosu James Brant’ın da Muş’a dair görüşleri son derece olumsuzdur. Brant, Muş’u görünüşü itibarıyla “sefil bir kasaba” olarak nitelendirir. Brant’ın elde ettiği malumata göre 700 Müslüman ve 500 Ermeni ailenin yaşadığı Muş şehri aynı zamanda aşiretler tarafından kışlak olarak da kullanılmaktaydı. Hatta Brant, Müslüman ve Ermeni nüfusunu kıyaslarken bu durumu “Muş Ovası genellikle Ermeni köylerinden oluşur. Ermeni köylerinin sayısı yerleşik hayata geçmemiş aşiretler hariç tutulursa Müslümanlarınki geçer” şeklinde izah ederek hem Müslüman nüfusun kayıtlara yansımadaki dezavantajına hem de aşiretlerin demografik yapıya ve kente etkilerine dikkat çekmiştir (Brant, 1840: 351). Özellikle göçebeler ve beylerin yanı sıra diğer devletlerle komşu olmanın verdiği etkiyle Muş’un da dahil olduğu Erzurum ve Van’ın güvenliği, ticareti ve refah seviyesi olumsuz etkilenmekteydi (Gencer, 2018: 40-49). Tanzimat’tın uygulanmasını müteakip dönemde dahi Muş ve çevresinde yoğun bir hareketliliğe sahip olan aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi ile vergi ve askerlik hususlarında kendilerinden istifade edilmesine dair çabalar süreklilik arz etmiştir (Arvas, 2019: 178-179). Hatta II. Meşrutiyet döneminde aşiret hayatı idareciler tarafından kentin kalkınmasının önündeki engeller arasında zikredilmiştir. Dönemin Muş Mutasarrıfı Ahmed Macid’e göre aşiret hayatının baskın olduğu Muş’ta toplum değişime son derece kapalıydı, devlet ise bu yapının dönüşmesinde yetersiz kalmıştı. Ahali aşiret hayatından ötürü ağalık ve şeyhlik kurumları altında ezilip hiçbir medeni hakkının farkında değildi (Macid, 1909a: 2-3).

Muş şehrinin genel çehresi, imar ve bayındırlık faaliyetlerine önem veren II. Abdülhamid devrinde kısıtlı da olsa birtakım dönüşümler geçirmiştir. Osmanlı ve İslam şehri tarzına uygun bir şekilde, Muş kent merkezinde dini yapılar öne çıkmaktadır. 1890’da Muş kasabasında 27 cami ve mescit, 2 minare, 9 medrese, 7 tekke mevcuttu. Kazada Muş, Haspet, Andak, Kelereş ve Mercimek isimlerinde bakımsız ve yıkılmaya yüz tutmuş beş adet de kale bulunmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde mevcut camilerin bir kısmı onarılarak şose yol yapımına başlanmıştır. Muş kasabasına tabi Kusur ve Hındırıs nahiyelerinde de daha çok cami ve mescitler ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Kusur’da bir ve Hındırıs’ta üç manastır da mevcuttu. Kusur nahiyesindeki üç mescit, iki medrese ve dört mektep II. Abdülhamid döneminde yapılmıştır. Söz konusu kentsel özellikler Muş’un kazaları için de geçerliydi. Örneğin Malazgirt’te hükümet konağının yanı sıra 6 cami ve mescit ile 7 medrese mevcuttu. Kaza merkezi olan Kale köyünün çok eskiden

büyük bir şehir niteliğinde olduğu rivayet edilmekle beraber burada çeşme, hamam ve diğer yapıların kalıntıları bulunmaktaydı. Malazgirt kazasındaki bazı köprülerin tamir ve yenilenmesi de II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Bulanık kazasında da hükümet konağı, 3 kadim cami, 9 mescit, 7 medrese, bir tekke ve bir de manastır bulunmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde buradaki yeniliklerden biri telgraf hatlarının döşenmesine dair çıkarılan karardı. Yine Varto kazasında hükümet konağı, 6 mescit ve 3 de kale harabesi, Sason’da ise 7 cami, bir minare, dört harabe medrese ve bir tekke bulunmaktaydı. (BVS, 1892: 199-222). Manastır ve kiliselerin kente katkılarında biri buralarda yılın belli günlerinde yapılan panayrlardır. Örneğin, temmuz aylarında Arak Kilisesi (Kepenek Köyü) ile Çanlı (Surpgarabet/Yukarıyongalı Köyü) Manastırında, ağustos aylarında ise Kızıl Manastırda (Meryem Ana/Suluca Köyü) panayır kurulmaktaydı. Bunların dışında Ardonk (Konakdüzü), Arkavank ve Şemlak köyleri de panayır yapıldığı yerlerdendi (BVS, 1892: 202-203). Panayırın kent kalkınması için önemi burada alınan vergilerden kaynaklanmaktadır. Panayırlara getirilen mal ve eşyaların satışından yular, damga, duhan, kantar, çalgıcı, oyuncu, sergi gibi daha birçok isim altında panayırın türüne göre vergiler alınırdı (Erdoğan, 2016: 138-139).

Muş ve kazalarının demografik özelliklerine bakıldığında oldukça kozmopolit bir yapı ortaya çıkmaktadır. Müslüman ve Ermenilerin yaşadığı kentin kimliğinde aşiretler müstakil bir yer edinmiştir. Örneğin, Muş kasabasında İsalı, Beyzadeli ve Beylbaşı gibi kısımlardan oluşan Hasenanlı aşireti yaşamaktaydı. Malazgirt kaza merkezinde Hasenan, Haydaran ve Celali gibi aşiretler nüfusun büyük bir kısmını teşkil etmekteydi. Kazaya tabi Almalı nahiyesinde ise Berazi aşireti bulunmaktaydı. Bulanık kazasında da nüfusun çoğunluğu Cibranlı ve Hasenanlı aşiretlerinden müteşekkildi. Bulanık ve Malazgirt’e nazaran Varto ve Sason kazaları daha kozmopolit bir yapıdaydı. Örneğin, Varto Müslüman ve Ermenilerden ayrıca Kafkas muhacirlerinin de bulunduğu bir kazaydı. Burada Cibranlı, Lolan, Hormek ve Karabaş gibi aşiretler ile Çeçen, Lezgi ve Karabulak taifeleri yaşamaktaydı. Müslüman aşiretlerin bir kısmını ise Zazalar oluşturmaktaydı. Sason ise Musi, Bıdri, Buzikan, Sarmi, Keluler, Kuskit, Celali, Mala Şiko, Şatak ve Beliki nahije ve kabilelerinden müteşekkildi. Muş merkezi ve kazalarının ortak özelliklerinden biri ahalinin Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Çerkezce gibi kendi lisanlarını konuşup birbirlerinin lisanlarına da vakıf olmalarıydı. Sason’da Arapçanın da konuşuluyor olması buradaki demografik yapıya dair ayrıca fikir vermektedir (BVS, 1892: 201-221). Söz konusu demografik özelliklerin bu çalışma için önemi belediye meclislerinden yer alan aza seçimlerine dairdir. Zira Tanzimat’tan sonra kurulan yerel meclislerde o bölgede yaşayan toplulukların dini mensubiyetlerine göre mecliste yer almaları bir zorunluluktur. Dolayısıyla Muş belediye meclisi de bu esas dahilinde şekillenmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Muş’a gelen İngiliz Seyyah Lynch’e göre Muş, Osmanlı Devleti’nde en kötü yönetilen kent olup oldukça geri kalmıştı. Lynch, kentin Müslüman çoğunluğu olan Kürtleri düzensiz bir yaşamla, Ermenileri ise

şehrin ticaret ve zanaattaki lokomotifini şeklinde pozitif bir bakışla tasvir etmiştir. Günümüzde de Muş'un ilçesi olan Hasköy civarından kente giriş yapan Lynch, köy yaşamına dair izlenimlerinde de kötümser bir tablo çizmiştir. Lynch, Köylülerin sefalet ve pislik içinde yaşadığını ve bazı yerlerde okuryazarlık oranının yüzde bir olduğunu aktarmıştır. Lynch, kent merkezini ziyaret ettiğinde Muş şehrinin yamaçlarındaki tepelerde üzüm bağları ve bahçeler içinde iki katlı küçük evlerle karşılaşmıştır. Lynch, Müslümanların burada yaz aylarında vakit geçirip zirai faaliyetlerde bulduklarını aktarmıştır. Şehirde Lynch'in dikkatini çeken bir husus da bolca kaçak tütün tüketimine dairdir. Lynch, Muş pazarını da perişan bir şekilde nitelendirmiştir. Buna göre pazarın kaldırımları son derece kirliydi, öküz arabaları ve derilerin içerisine doldurulmuş iç organlar ise acınası bir görüntü vermekteydi (Alican, 2019: 427-430). Ahmed Macid'in II. Meşrutiyeti müteakip dönemde kaleme aldığı Muş'a dair gözlemleri de son derece olumsuzdur. Macid, Muş'un temel sorununu daha önceki dönemlerde, özellikle de II. Abdülhamid yıllarında, hiçbir imar faaliyetinin yapılmamasıyla açıklamaktadır. Macid'in aktardıklarına göre bu bölgenin durumunu işiten, bilen kaymakamlar buraya birinci sınıf memuriyetle gelmektense Aydın ve Hüdavendigar gibi vilayetlerde üçüncü sınıf memuriyetteki bir kazayı tercih etmekteydiler (Macid, 1909b: 25). Dolayısıyla buraya atanan memurların liyakatli ve işini seven kişiler olması gerektiğine dikkat çeken Macid, devlet ve toplumun üzerine düşen vazifeyi yerine getirmesiyle "millet mektepte okuyacak, şoseler üzerinde seyahat edecek, görecek, öğrenecek, çalışacak, kazanacak, kesbine sahip ve malik olacak" sözleriyle terakkinin sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Fakat bunun için Muş ve çevresinin ihtiyacı olan şose yolların yapılarak ziraat ve ticaretin canlandırılması gerekirdi. Buralarda yolların düzensiz olmasının bir sebebi de ahalinin yol inşası için mükellefiyete alıştırılmamasıydı. Mevsim koşulları da uygun olmadığından yol yapımı için müteahhit bulmak zordu. Düzenli yolların yapılması sayesinde araba ulaşımının sağlanmasıyla zahire fiyatlarının da düşmesi mümkündü. Örneğin, Trabzon'da 6 kıyyesi (yaklaşık 1.6 kg) 15 kuruşa satılan şekerin fiyatı Muş'ta 40 kuruştı. Kış aylarında ise yolların tamamen karla kapanmasından dolayı bu fiyat 70 kuruşa kadar çıkmaktaydı. Dolayısıyla ahalinin medeniyetten mahrum kalıp fakirlik içinde bir hayat sürmesinin başlıca sebebi yolların azlığı ve büyük şehirlerle bağlantısızlığıydı. Karayollarının yanında demiryollarının da geliştirilmesi bu bölgenin kalkınması için gerekliydi. Yüksek dağlardan ötürü coğrafi koşulların uygun olmaması ise Erzurum, Bitlis ve Van'da birçok tünel ve köprünün inşasını da gerektirmekteydi (Macid, 1909c: 3-13). Macid'e göre bu kalkınmayı sağlayacak olan Meşrutiyet idaresiydi. Zira ona göre "II. Abdülhamid devrinde hükümet tahrip ederdi, şimdi (Meşrutiyet'te) tamir etme" zamanıydı (Macid, 1909c: 1).

Kentsel özelliklerine dair izahı yapılmaya çalışılan bu bölümde, mevcut verilerden hareketle Muş'un gelişim seyrinin çok yavaş olduğu sonucuna varılmaktadır. Her ne kadar Ahmed Macid'in anlatımlarına II. Abdülhamid'e muhalif Meşrutiyet bürokratlarının görüşleri çerçevesinde mesafeli yaklaşılması gerekse de Muş'un kentsel kalkınma

sorunlarının süreklilik arz ettiği de bir gerçektir. Ahmed Macid'in üzerinde ısrarla durduğu karayolu ulaşımına dair eksiklikler II. Abdülhamid döneminde, 1895'te, Muş ve çevresini ziyaret eden Ferik Abdullah Paşa'nın da dikkatini çekmiştir. Kış ayında Muş'a uğrayıp yolların son derece yetersiz olduğunu gören Paşa, bahar ayında yol yapımına başlanması için talimat bile vermiştir (BOA.Y.EE. 162/23). Adana Valisi İsmail Hakkı Bey de Bitlis'te bulunduğu esnada vilayet içerisinde en gayrimuntazam yerin Muş olmasından dolayı öncelikle burayı görmek istemiştir. Adana Valisi Hakkı'nın "Raporlarım" şeklinde bastırıldığı eserinin basım tarihi yoksa da kitapta yer verdiği bazı telgraf tarihlerinden basım yılının 1911 sonrası olduğu anlaşılmaktadır. Bitlis ve çevresini oldukça geri kalmış bir bölge olarak nitelendiren Hakkı Bey'e göre en öncelikli yapılması gereken husus "buradaki aç ve sefil insanlara" iş bulmaktır. Hakkı Bey, bu durumu "bu işsizlerin aç karınları doysun, kendilerinde mücadele ve menfaat hisleri uyansın, başka şeylerle iştigale vakitleri kalmasin" şeklinde izah etmiştir. Bunun sağlanması için de en çok yol yapımını önemsemiştir. Ancak bu şekilde ziraat, sanayi ve ticaret gelişebilirdi (Hakkı: 3-7). Hakkı Bey, tıpkı Ahmed Macid'in dile getirdikleri gibi vilayetler arasında kıyasa gitmiştir. Örneğin, "İzmir'in, Selanik'in hatta Anadolu'nun Sivas ve Kastamonu vilayetleriyle Bitlis, Van ve emsali vilayetlerin kıyası mümkün müdür? Şüphesiz ki, hayır! Bu dert ve ihtiyacın çaresi var mıdır? Yine şüphesiz ki, evet!" şeklinde vilayetler arasında farka dikkat çekerek bütçede şark vilayetlerine daha çok yer verilerek aradaki farkın kapatılabileceğini düşünmüştür (Hakkı: 37). Hakkı Bey'in bir diğer gözlemi ise bu bölgede ticaretin durgun hatta yok hükmünde olmasına dairdir. Ahaliyi ise yeni tarz ziraat şöyle dursun Rumeli'deki eski tarza bile vakıf olamayacak durumda bulmuştur (Hakkı: 39-40). Dolayısıyla Muş Ovası gibi meşhur ve bereketli bir yerden her sene milyonlar kazanılabilecekken eski tarz ziraat yöntemleri kullanıldığından buradan yeterince istifade edilmemekteydi (Hakkı: 58).

Kentin çehresini değiştiren bir husus da demografik özelliklerin tetiklediği ve 1890'lar itibarıyla Osmanlı coğrafyasının büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi artışa geçen ve etkisini uzun yıllar sürdüren Ermeni olaylarıdır. Bu dönemin özelliklerinden biri 19. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları başta olmak üzere siyasal ve askeri gelişmelerle bozulmaya başlayan Kürt-Ermeni ilişkileridir. İlişkiler 1890'larda iyice gerilmiş ve Muş merkezi ile kazalarında iki grup arasında yoğun bir mücadele yaşanmıştır (Arvas, 2019: 181-183). Muş'a yakın kentlerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Örneğin, Erzurum'da asayiş sorunları artmış ve ordu merkezi Erzincan'a taşınmıştır. Bu olaylar aynı zamanda kıtlıklara ve fiyat artışlarına da sebep olmuş ve kentlerin demografik yapısını etkilemiştir (Küçükkuşurlu, 2008. 66-70). Bu süreçte Muş'un kentsel gelişimini olumsuz etkileyen olaylardan biri de kasıtlı ya da rastgele meydana gelen yanginlerdir. Örneğin, Mongok (Soğucak) köyünde çıkan yangın üzerine Rus Konsolosu bölgeyi ziyaret etmiştir (BOA.DH.TMIK.M. 110/68). 1904'te ise Muş havalisinde çıkan yangında 574 hanenin yandığı rapor edilmiştir. Bunların yeniden inşası için

Diyarbakir, Sivas, Trabzon ve Mamuretülaziz vilayetlerden para yardımı sağlanmıştır (BOA.DH.MKT. 899/26-1). Yine 1910'da Muş'ta bir meyhanede rastgele çıktığı anlaşılan yangın başka yere sirayet etmeden söndürülmüştür (BOA.DH.TMIK.M. 143/29).

Muş ve çevresindeki binaların bir özelliği ise kereste pahalılığından ötürü kerpiç ağırlıklı yapılardan oluşmalarıydı. Buradaki genel mimari tarz son derece kötüydü. Evlerin taş kısımları oldukça düzensiz inşa edilmekteydi. Düzensiz bir şekilde yapılan hanelerin ortalama ömrü on sene olduğundan bu civarda harabelerin sayısı fazlaydı. Köylerde ise evlerin büyük bir kısmı toprak kazılarak yapıldı. Bu türden evlerin penceresi olmaz sadece duvarlara bir iki delik açılırdı. Bunun sebebi ise herhangi bir tehlikeye karşı korunma çabasıydı (Macid, 1909c: 7). Muş'un iklim koşulları itibariyle sert bir coğrafyaya sahip olması da kent kalkınmasını ve buradaki memurların hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Zira kış burada ilkbahar ve sonbahar mevsimleriyle iç içe olacak şekilde uzun sürmekteydi. Bu da dört mevsimin yaşanmasına mâni olmaktaydı (BVS, 1892: 200). Bu hususun ne kadar olumsuz bir etki yarattığı sonraki bölümlerde örneklendirilmiştir.

3. Muş Belediyesi'nin Kuruluşu, Gelişim Süreci ve Belediye Personeli

Osmanlı belediyelerinin asıl kurumsallaştığı kentlerin özelliklerinden bir kısmının ticaret ve liman bölgeleri olmalarından ileri geldiğine yukarıda değinilmişti. Kentlerin idari taksimatı ve statüleri de belediye dairelerinin kuruluş aşamaları ve gelişim süreci üzerinde etkili olmuştur. Söz gelimi belediyelere dair kanunların çıkarılmasıyla öncelik, vilayet merkezlerini teşkil eden sancaklara tabi kazalara verilmiştir. İncelenmeye tabi tutulan dönemde Muş sancak merkezi olsa da hiçbir zaman bağlı olduğu vilayetlerin merkezi olmamıştır. Muş'ta belediye dairesinin varlığına işaret eden en erken kayıtlar ise 1870 yılına aittir. Bu ilk verilere göre Erzurum vilayetine bağlı olup Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason kazalarından müteşekkil olan Muş'ta sadece sancak merkezinde belediye dairesi bulunmaktaydı (EVS, 1870: 76). Bu dönemde vilayet merkezi olan Erzurum'da dahi belediye dairesinin bu tarihten biraz öncesinde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Küçüküçürlü, 2008: 35). Böylece 1864'te kurulmaya başlayan ilk taşra örneklerinin yaygınlaştırıldığı 1867 tarihi dikkate alınırca Muş Belediyesi'nin kuruluş tarihinin oldukça eski olduğu sonucuna varmak mümkündür. Günümüzde her ne kadar belediyenin logosunda 1929 tarihi yer alsada Muş Belediyesi'nin kuruluş tarihi 1870 yılı olarak kabul edilmelidir.

Belediyenin kuruluşuna dair ilk veriler 1870'i işaret etse de Muş Belediyesi tabirinin 1870 ve 1880'lerde arşiv belgelerine neredeyse hiç yansımadağı görülmektedir. Bunun sebepleri ise dönemin koşullarıyla ilgilidir. Belediyelere dair müstakil kanunların henüz yerleşmeye başladığı bu dönemi iki hususiyet üzerinden değerlendirmek mümkündür. Birincisi Osmanlı coğrafyasındaki belediyelerin birçoğunun karakteriyle ilgili olup belediyelerin büyük bir kısmı vergi toplayan ya da toplamaya çalışan fakat iş yapamayan

kurumlar niteliğindedir (Ortaylı, 2011: 177). Diğer husus ise karmaşık bir usulden meydana gelen vilayet ve liva yönetiminin sağlıklı bir iş bölümüne imkân tanınmamasıydı. Dönemin idare sistemi, vilayet ve liva yöneticilerinin sık sık belediye işlerine müdahalelerine sebep olmuştur. Hatta genel meclisler belediyelerin görev kapsamına giren konuları bile gündemine alıp bunları karara bağlayabilmiştir (Çadırcı, 1997: 278). Ortaylı, merkezi hükümet dairelerinin bu işleri yürütmesinin sebebini belediyelere yüklenen bazı işleri "gerçekçi olmamaları" ve belediyelerin birçok yerde aceleyle kurulması şeklinde açıklamaktadır (2011: 187-188). Bu yüzden Muş'ta belediyenin kurulduğu bu ilk yıllarda beledi hizmetlerin daha çok sancak idare meclisince genel işler adı altında yürütülmüş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Zira idare meclisleri kurulduğunda kentlerin neredeyse tüm işlerini üstlenmişlerdi. Bu yüzden görev ayrımlarının yapıldığı ilk dönemlerde iç içelik söz konusu olabilemiştir. Örneğin, 1881 tarihli bir vesikada Muş Murad Nehri üzerindeki Çarbahur köprüsünün onarımı için yapılan keşif ve alınan kararlarda sancak idare meclisinin ismi geçmekte olup belediyeye dair görüş bildirilmemiştir (BOA.ŞD. 1874/34-1). Nitekim 1866'da kurulduğu tahmin edilen ve vilayet merkezini teşkil eden Erzurum Belediyesi'nin faaliyetleri dahi daha çok 1880'lerde belgelere yansımış, belediye teşkilatındaki eksikliklerin tamamlanması ise 1890'ları bulmuştur (Küçüküçürlü, 2008: 49-64).

Muş Belediyesi'nin tespit edilebilen ilk belediye reisi Hasan Ağa'dır. 1870'te belediye meclis azaları ise toplamda dört kişidir (EVS, 1870: 76). 1870-1876 yılları arasındaki belediye reisi, meclis üyeleri ve diğer görevlileri aşağıdaki gibidir.

Tablo.1. Muş Belediyesi'nin 1870-1876 Yılları Arasındaki Görevlileri

Görevliler	Yıl
Reis Hasan Ağa, Azalar: Fazlı Efendi, Süleyman Ağa, Simon Ağa, Karabet Ağa, Kâtip (...) Efendi	1870
Reis Hasan Ağa, Azalar: Süleyman Ağa, Simon Ağa, Karabet Ağa, Kâtip Hasan Küşaf Efendi, Sandık Emini İskender Ağa	1871-1872
Reis Yakup Efendi, Azalar: Harnik Ağa, Puzik Ağa, Kâtip Hasan Küşaf Efendi, Sandık Emini İskender Ağa	1873-1874
Reisi Yakup Efendi, Aza: Münhal, Kâtip Hurşid Efendi, Sandık Emini İskender Ağa	1875-1876

Kaynak: EVS, 1870: 76, EVS, 1871: 74, EVS, 1872: 77, EVS, 1873: 99, EVS, 1874: 99, EVS, 1875: 96, EVS, 1876: 83.

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere 1873'te Muş Belediyesi meclis üyeleri değişmiştir. Bu da Muş'ta belediye seçimlerinin yenilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Zira İstanbul'da seçimlerin yapılmadığı ve Osmanlı taşrasında ise bu usulün yaygınlaşmadığı bilinmektedir (Ortaylı, 2011: 190). Fakat yine de Muş Belediye'sinde bulundurulmuş görevlilerin dağılımının düzensiz olduğu ve hatta ilk teşkilatlanmada kâtibin bulunmadığı da dikkat çekmektedir. İlk teşkilatlanmada iki Müslüman ve iki de Gayrimüslim olmak üzere toplam dört azanın bulunması buradaki kozmopolit yapıya dikkat edilerek görevlendirmelerin yapıldığını göstermektedir. Yukarıda da değinildiği üzere

meclis üye sayısı kentlerin büyüklüklerine göre altı ve on iki kişi arası şeklinde belirlenmişti. Fakat Muş'ta söz konusu yıllarda bu aralığın tutturulamadığı görülmektedir. Bu durum, seçilme şartlarını sağlayan adayların azlığından kaynaklanmış olmalıdır

Muş Belediyesi'nin kuruluş yılı varsayılan 1870'ten, kısıtlı da olsa verilerin elde edildiği 1876 yılına kadar geçen sürede Muş sancağı dahilindeki kazalardan sadece Bitlis'te, 1873'te belediye dairesi kurulmuştur.¹ Bu tarihte Bitlis Belediyesi'nin ilk teşkilatlanmasında Belediye Reisi Ali Ağa ve Belediye Kâtibi Şeyh Osman'ın isimleri geçmektedir. Belediye henüz kurulduğundan azalar için “derdest-i teşkil olduğu” şeklinde bir ibare kullanılarak meclis üyelerinin belirlenmekte olduğu bilgisi verilmiştir (EVS, 1873: 102). Söz konusu teşkilat 1874 yılı için de geçerlidir. 1875-1876 yıllarında ise Bitlis Belediye Reisi Ali Ağa, meclis azaları ise Bapir Ağa, Hacı Recep Ağa, Bogos Ağa ve Ohannes Ağa şeklindedir (EVS, 1875:98; EVS, 1876: 85). Bu tarihlerden sonra Muş ve kazalarının belediye teşkilatına dair sistematik veri takibini yapmak zorlaşmaktadır. Bunun sebebi ise bu yıllardan sonra Muş'un bağlandığı Van vilayetine ait salnamelerin olmamasıdır. Arşiv belgeleri ise bu hususta son derece yetersizdir.

Muş'un sancak olarak Bitlis vilayetine bağlı olduğu 1890'da belediye reisi Halil Efendi'ydi (BOA.DH.ŞFR. 142/32). Halil Efendi, 1892 yılında da belediye reisiydi. Bu dönemde meclis azaları ise Ali Ağa, Mikail Ağa, İbrahim Ağa, Agop Ağa ve Avidis Ağa'dır. Belediye Kâtibi Ali Rıza Efendi olup belediye tabipliği kontenjanı olmasına rağmen bu görevde kimsenin ismi geçmemektedir. (BVS, 1892: 197). Osmanlı belediyelerinin sayısında artış yaşanan II. Abdülhamid dönemi olan bu yıllarda Muş'a bağlı kazaların bir kısmında da belediye dairelerinin kurulduğu görülmektedir. 1898 itibarıyla merkez kaza dışında dört kazası olan Muş sancağının Bulanık ve Varto kazalarında belediye dairesi ismi geçmektedir. Bu dönemde merkez ve diğer kazaların görevlileri aşağıdaki gibidir:

Tablo.2. 1898 Yılı Muş Merkez ve Bağlı Kazalarındaki Belediye Görevlileri

Kaza	Belediye Reisi	Meclis Üyeleri	Diğer Görevliler
Muş	Abdülkerim Ağa	İbrahim Ağa, Mihail Ağa, Avidis Ağa, Agop Ağa	Tabip Sardisi Efendi, Aşı Memuru Hafız Hilmi Efendi, Kâtip Ahmed Efendi, Müfettiş Mehmed Efendi
Bulanık	Kahraman Ağa	Bozo Ağa, Agop Ağa, Avidis Ağa, Serkis Ağa	Kâtip (Boş)
Varto	(Münhal/Boş)	Mehmed Şerif Ağa, Abdullah Ağa, Melkon Ağa, Haçator Ağa	-

Kaynak: BVS, 1898: 188-208.

Görüldüğü üzere 1898 yılına gelindiğinde merkez belediyedeki personel sayısı artmıştır. Belediye tabibi ve aşı

memuru bu dönemde özellikle salgın hastalıkların kontrol ve tedavisinde mühim bir rol oynamaktaydı. Bulanık ve Varto kazalarında ise teşkilatlanma tam olarak oluşturulamamıştır. 1899-1900 yıllarındaki Bulanık ve Varto kazalarının görevlileri bir önceki yıl ile aynı olup Muş merkez belediyesinin görevlileri aşağıdaki gibidir:

Tablo.3. 1899-1900 Yılları Muş Belediyesi Görevlileri

Yıl	Reis	Meclis	Diğer Görevliler
1899	Abdülkerim Ağa	İbrahim Ağa, Mihail Ağa, Avidis Ağa, Agop Ağa	Tabip Sardisi Efendi, Aşı Memuru Lazari Efendi, Kâtip Abdullah Efendi, Müfettiş Mehmed Efendi.
1900	Halil Efendi	Hacı Halid Efendi, Ali Ağa, Nadir Ağa, Mihail Ağa, Agop Ağa	Kâtip Abdullah Efendi, Tabip (Boş), Aşı Memuru Vekili Mehmed Efendi, Müfettiş Mehmed Efendi

Kaynak: BVS, 1899: 161; BSV, 1900: 163.

Söz konusu yıllara ait meclis üyeleri sayılarında bir sabitlik yoktur. 1898 ve 1899 yıllarında gayrimüslim üye sayısı fazla iken 1900 yılında ise Müslüman üye sayısı öne çıkmaktadır. Tabipler ise gayrimüslimlerden oluşmuştur.

Belediye personelinin kanunlara uygun bir şekilde iş yapmaları zorunluydu. Herhangi bir sorunun çıkması durumunda görevliler azledilebilmekteydi. Buna karşın iyi hizmetler ise görevlilerin taltif ve teşvik edilmesiyle sonuçlanırdı. Bunlardan biri 1894'te memuriyeti esnasında gösterdiği gayretten dolayı Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılık rütbesiyle taltifi önerilen Muş Belediye Reisi İbrahim Ağa'dır (BOA.DH.MKT. 308/38). 1897'de de Muş Belediye Meclisi tarafından yapılan talepte Belediye Reisi ve eşraftan Gönenezade Ali Ağa'nın üçüncü rütbe ile taltif edilmesi talep edilmiştir (BOA.DH.MKT. 2085/20). 1903'te ise Muş Belediye Reisi Hacı Ali Efendi, Malazgirt ve Tutak arasındaki telgraf hatları için gerekli olan direklerin tedarik ve sevkiyatında gösterdiği çabadan dolayı taltif konusu olmuştur (BOA.DH.MKT. 633/25).

Taltiflerden başka belediye reisleri başta olmak üzere belediye memurlarının şikayetlere mevzu olduğu haller de yaşanmıştır. Örneğin, 1899'da Muş Belediye Reisi Mustafa Ağa'nın okuryazar olmadığı gibi düşük fiyatla satın aldığı erzakı askerlere fahiş fiyatla pazarladığı ve aşar iltizamı hususunda ahaliye haksızlık yaptığına dair bir şikâyet yapılmıştır (BOA.DH.MKT. 2156/69). Benzer şekilde 1900 yılında Muş Belediye Reisi Halil Efendi ile tahrirat müdürü ve meclis azası Mustafa Ağa'nın görevlerini kötüye kullanmalarından ötürü haklarında tahkikat başlatılmıştır (BOA.DH.MKT. 2422/21). Söz konusu şikayetlerin tam olarak sebepleri belirtilmemişse de 1901'de yaşanan bir vaka

¹ Danyal Tekdal aynı verilerden hareketle 1873 yılı salnamesindeki verilerin bir önceki seneye ait olabilme ihtimali çerçevesinde Bitlis Belediyesi'nin

1872'de kurulduğunu belirtmektedir. Tekdal'ın görüşleri için bkz. (Tekdal, 2018: 77).

oldukça dikkat çekicidir. Dönemin Belediye Reisi Halil Efendi, bozuk bir lambasının tamiri için iki Ermeni esnafa müracaat ederken aralarında tartışma çıkmıştır. İddiaya göre Ermeni esnaflar, lambayı reisin istediği şekilde tamir edemeyeceğini bildirdiğinde reis hiddetlenerek “İngiltere ve Rusya konsoloslarına mı güveniyorsunuz” şeklinde kendilerine hitap etmiş ve küfürlü konuşmuştur. Daha sonra da reisin bu esnafa üç adamını göndererek olayla ilgili susmaları hususunda kendilerini tehdit ettiği aktarılmıştır. Yapılan tahkikatta ise reisin bu esnaflarla uzun müddetten beri ihtilafı olduğu anlaşılmıştır. Esnaflar konuyu Rus ve İngiliz konsoloslarına taşımış ve ifadeleri imzalandıktan sonra Hariciye Nezareti’ne sevk edilmiştir. Bitlis vilayetinden verilen malumata göre olaya şahit olan ahali reise güvenmiş ve lehinde ifade verebilecek kimse bulunmamıştır. Dönemin Dahiliye Nazırı ise, olayın adliyeye taşınmasının yaratacağı sorunlardan ötürü büyümemesi için, reis Halil Efendi’nin bir süreliğine Bitlis’te bulundurulması göz önünde bulunmamasını Sadaret’e önermiştir (BOA.BEO. 1771/132774-3). Belediye Reisi ve tehdit maksadıyla organize ettiği adamları olduğu belirtilen Ahmed, Hüseyin ve Sino adlı üç kişi ise “en ağır yeminlerle” bu türden bir muamelede bulunmadıklarını beyan etmişlerdir (BOA.BEO. 1771/132774-4). Söz konusu olay “dine hakarete” kadar vardığından uzun soluklu bürokratik yazışmalara sebebiyet vermiştir (BOA.DH. ŞFR. 271/39). Bu yüzden merkezi hükümet olayın Hariciye Nezareti vasıtasıyla halledilmesi için çabalamıştır (BOA.HR.TH. 263/87). Söz konusu gerilimde dönemin siyasal olaylarının belediye reisinin düşünceleri üzerinde etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

Halil Efendi hakkındaki çeşitli suçlamalar uzun müddet gündeme gelmiştir. 1907’de, Halil Efendi’nin kanunları ihlal ettiğine dair yeterli deliller mevcutsa da yerel memurların muhakemesini önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır (BOA.DH.MKT. 1048/29). Bu yüzden Halil Efendi ile birlikte ahaliden Eyüp Efendi ve Mustafa Cafer Ağaların Trabzon’a gönderilerek oradan Kastamonu’ya yerleştirilip uzaklaştırılmaları dahi gündeme gelmiştir (BOA.BEO. 3129/234618). Bu dönemde Belediye Reisi Halil Efendi hakkındaki şikâyetlerden biri cinayete karıştığı yönündeydi (BOA.DH.MKT. 1029/30-1). Diğer bir şikâyet ise Muş’un Erzurum ya da Diyarbekir’e bağlanması yönündeki taleplerin arkasında yer alan kişilerden olduğuna dairdir. Belediye reisiyle birlikte Muş Müftüsü ve ismi geçen diğer şahısların Muş’tan uzaklaştırılmaları meselesi Bitlis Valisi’nin görev yerinde olmamasından dolayı ertelenmiştir. Zira valinin yokluğunda “bir çibanbaşını koparmaya” muvaffak olunamayacağı kanısı mevcuttu (BOA.DH.MKT. 1192/14-4).

1908’de ise Belediye Reisi Halil Efendi hakkında, Hasan Ağazade bin Mehmet İzzet ve altı yardımcısı imzasıyla başka bir suçlamada bulunulmuştur. Buna göre, Muş Mutasarrıfı, sancak idaresini Belediye Reisi Halil Efendi ile buradaki görevlilerden İbrahim Efendi’nin “yed-i ittisafına” yani yolsuzluklarına terk etmişti. Bunların devlet malını muhasebeci vekili ile zimmeterine geçirdikleri ve birçok kişiyi gasp etmekten beş sene kürek cezasına çarptırılmış

Ermeni komiteleriyle iltisaklı Bedros’u kanunlara muhalif bir şekilde affettirdiği iddia edilmiştir. Bu dilekçede de Muş’un Bitlis’ten ayrılma fikrinin arkasında belediye reisi ve çevresinin olduğu aktarılmıştır. Hatta bunların bazı memurlar hakkında sahte isimlerle telgraflar gönderdikleri dahi iddia edilmiştir. Bu yüzden dilekçede, eski mutasarrıflardan Reşid Bey gibi muktedir birinin Muş’u yönetmesi önerilmişti. Aksi taktirde ahalinin büyük bir kısmının ilk fırsatta başka vilayetlere göç etmesinin mecburi olacağı da vurgulanmıştır (BOA.DH.MKT. 1235/33-1). Aynı yıl bu sefer de Yakup ve altı adamı imzasıyla başka bir şikâyet dilekçesi padişaha arz edilmek üzere Dahiliye Nezareti’ne gönderilmiştir. Bu dilekçenin sadeleştirilmiş hali aşağıdaki gibidir.

“Hazret-i hilafetpenahi (padişah) bu memleket ve tebaadan vaz mı geçti? Hükümet idaresi hırsız ve zalimlerin elindedir. Zulmeden grup ne hükümet ne de askerden korkmuyoruz diye kumandan paşaya hitap etmektedir. Buradan uzaklaştırılması gereken şahıslar memleketi yönetmektedir. Bütün esnaf belediye reisine haraç vermektedir. Devlete ait vergiler tahsil olunduğu halde makbuz almak için başvurular kovulmaktadır. Bostankenid (Bostankent), Karameşe, Gabyan, Ziyaret ve diğer köyler bu zümredendir. Siyasetten mahkûm olmuş bir caniyi affetmek cesaretini göstermek şüphesiz menfaat icabıdır. Hilafet merkezine uzaklığımız nispetinde padişahımızın adaletinden de mahrum mu kalacağız? Belediye reisinin yardımcısı Şeyho’nun aşardan 1.500 kese borcu vardır. Ahaliye zulmedip ekmeği bile olmayan fukaraya çeşitli işkenceler yapmaktadır”. (BOA.BEO.3254/243992-2).

Söz konusu şikâyetler, Sadaret tarafından Bitlis vilayetince tahkikat yapılması için işleme alınmışsa da, şikâyetlerin akıbetiyle ilgili bir malumata denk gelinmemiştir. Zira, bu şikâyetlerin yapılmasından kısa bir süre sonra, II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Son şikâyette özellikle dikkat edilmesi gereken hususlardan biri Muş’un uzak bir memleket olan durumuna adalet üzerinden yapılan vurgudur. Meşrutiyetin ilan edildiği bir dönemde ise Muş Belediye Reisi İbrahim, Muş Müftüsü Yakup, ulemadan iki, eşraftan dört ve ileri gelenlerden iki kişinin imzasıyla hilafete ve devlete olan bağlılıkla ilgili bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Yavuz Sultan Selim dönemine atıfta bulunularak “beş asırdan beri adalet ve refah içerisinde yaşayan Kürdistan’ın bütün kavimlerinin devletin istiklali, milletin temini ve İslamiyet’in varlığı için her türlü göreve hazır oldukları” vurgusu yapılmıştır (BOA.DH.KMS. 55/8-2). Dahiliye Nezareti “yerine ulaşan” bu mesajı takdirle karşılamıştır. Nezaret, Osmanlı memleketinin hiçbir parçasının vatandan ayrılmasına razı olmayacaklarını, bu yüzden de telgrafı gönderenler dahil herkese vazife düştüğünü ve telgrafta ismi geçenlere teşekkür edilmesini Bitlis vilayetine bildirmiştir (BOA.DH.KMS. 55/8-1).

Muş Belediye reisleri özelinde yapılan arşiv taramasında 1912’de Muş Belediyesi Eski Reisi Eyyüp Efendi’nin (BOA. DH.İD. 39/66), 1914’te ise reislikten el çektirilen İzzet Ağa’nın isimleri geçmektedir (BOA.DH.UMVM. 10/80). Yine 1913 tarihli bir belgede dönemin padişahı V. Mehmed Reşad’ın doğum günü vesilesiyle gönderilen bir telgrafta

“Muş Belediye Reisi” tabiri geçmekte olup reisin ismine yer verilmemiştir (BOA.İ.MBH. 13/41-3). Yine, 1915’te V. Mehmed Reşad’ın ameliyatı için “geçmiş olsun dileklerinin” arz edildiği bir başka telgrafta da sadece “Muş Belediye Reisi” tabiri geçmektedir (BOA.DH.KMS. 33/52-7). Rusların Muş’u işgal ettiği 1916 yılında ise Muş Belediye Reisi Nasrullah Efendi idi. Hatta bu işgal sırasında Nasrullah Efendi ile birlikte Van Belediye Reisi hükümete maaşlarının ödenmesi için müracaatta bulunmuştur. İlgili kurum ve nezaretlerde yapılan görüşmelerde “bilad-ı müstevli” yani istila altındaki şehirlerde belediye reisleri ve diğer memurların maaşlarının hazineden karşılanmasına dair karar çıkmıştır. Nitekim bu dönemde kanunlar itibarıyla belediye reisleri, katipler ve diğer görevliler mülki memurlar gibi hazineden maaş almaya başlamışlardır (BOA.DH.UMVM. 89/31-4).

Belediye reisleri özelinde yukarıda izahı yapılmaya çalışılan belediye personeli profili Ahmed Macid tarafından da son derece olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Hatta Macid, “yerliden ve kendi içlerinden olan belediye memurlarıyla belediye hizmetlerin nasıl ve ne zaman yapılabileceğini tahmin edemem” sözleriyle belediye personelinin dışarıdan görevlendirilmesi gerektiğini bile ima etmiştir (Macid, 1909c: 8). Çalışma dahilinde belirlenen Osmanlı dönemi Muş Belediyesi reislerinin listesi ise aşağıdaki gibidir.

Tablo.4. Osmanlı Dönemi Muş Belediyesi Reisleri

Görev Yılı	Belediye Reisinin İsmi
1870-1872	Hasan Ağa
1873-1876	Yakup Efendi
1890	Halil Efendi
1894	İbrahim Ağa
1897	Gözenzade Ali Ağa
1898-1899	Abdülkerim Ağa
1899	Mustafa Ağa
1900	Halil Efendi
1907-1908	Halil Efendi
1909	İbrahim Efendi
1912	Eyüp Efendi (1912 İtibarıyla Eski Reis Şeklinde Geçmektedir)
1914	İzzet Ağa (1914 İtibarıyla Görevden Alınan Reis Şeklinde Geçmektedir)
1916	Nasrullah Efendi (Rus İşgali Döneminde Reislik Yapmıştır)

(Kaynak: Metin Boyunca Kullanılan Muhtelif Salnameler ve Arşiv Belgeleri)

4. Muş Belediyesinin Faaliyet Alanları ve Bütçesi

Kanunlara göre belediyeler imar, temizlik, yangın söndürme, çarşı, pazar ve işyerleri gibi mekanların teftişi gibi günümüzde de geçerliğini koruyan hususlardan sorumluydu. Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal, coğrafi ve asayiş gibi konularda birbirinden farklılık göstermesi kentlerin belediye hizmetlerinin içeriğini belirlemiştir. Sözelimi Muş’un bu özelliklerine ilk bölümde yer verilmişti. Bu yüzden Muş’ta belediye hizmetleri son derece kısıtlı alanlara hitap edebilmiştir. Bu hususlar aynı zamanda belediyelerin gelirlerini de etkilemekteydi. Muş’un kısıtlı da olsa tarım ve hayvancılıkla ön plana çıkması doğal olarak belediye gelirlerinin de bu alanlardan elde edilen kazanç çerçevesinde şekillenmesini

gerektirmiştir. Bunlar ise hayvan alım satımı ve kesimi ile hububat ve eşya tartım ve ölçümünden elde edilen vergilerdir. Hayvan, zebhiye, kantar ve kile şeklinde kavramsallaştırılan bu alandaki vergilerin yarısı hazineye giderken yarısı da belediyelerin tasarrufuna bırakılmıştır. Fakat Muş Belediyesi dahil Bitlis vilayetinin birçok yerinde bu gelirler ihtiyacı karşılamaktan son derece uzaktı. Bu da birçok belediye hizmetinin yerine getirilememesine ya da çok zor şartlar altında yürütülmesine sebep oluyordu. Örneğin, belediyede istihdamı sağlanması mecburi olan belediye tabii görevlendirmesi gündeme geldiğinde zebhiye rüsumunun artırılarak Bitlis, Muş, Genç ve Siirt sancaklarına tabii tahsis edilmesine çalışılmıştır (BOA. DH.MKT. 243/1-1). Hazineye aktarılması mecburi olan vergi gelirlerinin tamamen belediye tarafından tasarrufunu gerektiren bir husus da Muş sancağına bağlı kazalarda belediye daireleri kurulduğunda gündeme gelmiştir. Örneğin, Bulanık Belediyesi’nin teşkilinden dolayı hayvan, zebhiye, kile ve kantar rüsumu gelirlerinin tamamen belediyeye terki talep edilmiştir (BOA.DH.MKT. 2198/83). 1900 yılına gelindiğinde Sason kazasında kurulması planlanan belediye dairesi için de benzer bir başvuru yapılmış ve belediyenin Sason’da kurulması “muhsenat-ı adiyeyi dai olacağı” yani iyi işlere vesile olacağı düşüncesiyle bu talep Şura-yı Devlet tarafından onaylanmıştır (BOA.ŞD. 389/20-1).

Belediye bütçesinin yetersizliğinden kaynaklı benzer bir durum itfaiye işlerinde yaşanmıştır. Taşra kentlerinin geleneksel yönetim sistemi dahilinde eşraf, esnaf ve resmî kurumlarca yürütülen yangın söndürme işleri zamanla sistematik bir çerçeveye taşınmıştır (Ortaylı, 2011: 212). Osmanlı kentlerinde yangınların artması üzerine çıkarılan bir İrade-i Seniyye, 1894’te tüm vilayetlere bildirilmiştir. Buna göre her vilayette itfaiye teşkilatlarına dair düzenlemeler zorunlu kılınmıştır. Vilayetlere bu teşkilatın düzenlenmesinde iki hususa dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Birincisi yangınların önlenmesinden sorumlu personele elbise, alet ve edevat tedarik edilmesine dairdir. İkincisi ise gereken aletlerin tedariki için belediye bütçelerinin bu işe yetecek şekilde düzenlenmesiydi. İrade aynı zamanda asker ve jandarmalara da yangın söndürme eğitiminin verilmesini ve gerektiğinde bunlardan yardım alınmasını da kapsamaktaydı. Şura-yı Devlet’in gündemine gelen bu mesele için belediyelerin imkanlarının niteliği hakkında da tahkikat başlatılmıştır (BOA.DH.MKT. 278/40-1). Vilayetlerden gelen cevaplar taşra belediyelerinin içinde bulunduğu yeterliliğin farklılığı için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre Ankara vilayetinin hem merkez hem de bağlı belediyelerinde bu ihtiyaç karşılanabilecek durumda değildi (BOA.DH.MKT. 278/40-4). Hicaz’dan giden cevapta “ne kadar para gerekliyse” temin edilebileceği bildirilmiştir (BOA.DH.MKT. 278/40-6). Bitlis vilayetinden verilen malumata göre, Muş ve Siirt belediyelerinin bütçesi söz konusu vergi gelirlerinin yarısının hazineye gitmesinden ötürü itfaiye masraflarını karşılayamayacak durumdaydı. Böylece itfaiye için “hem belediyenin gelirlerinin yeterli olduğu hem de ahaliden yardım alınmayacağı” vurgulanmıştır. Bitlis’e bağlı Ahlat ve diğer kazaların binalarının taştan yapılmasından dolayı yangın

ihtimalinin düşüklüğüne vurgu yapılmış, Muş ve Siirt içinse hazineye giden vergi gelirlerinin belediyeye tahsisıyla itfaiye teşkilatı kurulması mümkün bulunmuştur (BOA.DH.MKT. 278/40-10). Aslında bu sorun yıllardan beri devam edegelmekteydi. 1890'da da itfaiye konusu gündeme geldiğinde Bitlis Belediyesi yoksunluk içindeydi. Bu husus dönemin vilayet gazetesine de yansımıştır. Bitlis Vilayet Gazetesi bu konuyu ara sıra gündeme taşıyarak itfaiye bulunmamasından dolayı yangınların verdiği zarara dikkat çekmiştir. Belediyenin bütçesi müsait olmadığından Erzurum'dan bir yangın tulumbası ile birkaç aletin tedarik edileceği müjdesi verilmiştir (BVG, 1890a: 2). Ülkenin gelişmiş merkezlerinde ise yangına karşı alınan tedbirler daha muntazamdı. Örneğin, 1889 yılında Selanik'teki dükkanların yüzde doksanı olası yangınlara karşı sigortalanmıştı (Ortaylı, 2011: 212).

İtfaiye teşkilatlanmasında yaşanan zorluklara benzer bir durum da salgın ve bulaşıcı hastalıkların kontrolünde kullanılan dezenfekte makinelerinin temin ve kullanımı için yaşanmıştır. Taşrada ara sıra meydana gelip birçok ölüme sebebiyet veren salgınların gerekli ilaç ve makineler olmadan önlenemeyeceğinin farkında olan merkezi hükümet, 1910'dan itibaren bütün vilayetlerin etüv (buhar) ve pülverizatör (ilaçlama) makineleri için bütçede düzenleme yapılmasını zorunlu kılmıştı (BOA.DH.İD. 7/11-2). Fabrikaların makinelerin toplu alımında indirim yapacağını da bildiren hükümet, belediyelerin bir an önce bütçeyle ilgili bilgi vermesini talep etmiştir (BOA.DH.MUİ. 81/49-9). İtfaiye işinde olduğu gibi çeşitli vilayetlerden Dahiliye Nezareti'ne farklı cevaplar gitmiştir. Buna göre Van Belediyesi'nin bütçesi zaten yetersizdi ve merkezi hükümetin yardımı olmadıkça bunun yerine getirilmesi mümkün değildi (BOA.DH.MUİ. 81/49-3). Erzurum ise bu aletler için 310 lira temin edebilecek durumdaydı (BOA.DH.MUİ. 81/49-4). Kastamonu Hastanesinde bu aletler mevcut olduğundan ayrıca ihtiyaç yoktu (BOA.DH.MUİ. 81/49-12). Belediye envanterinde bu aletlerin olduğu bir diğer yer ise Selanik'ti (BOA.DH.MUİ. 81/49-15). İzmir Belediyesi de bu aletleri uzun zamandır kullanmaktaydı. Gerekli halde yenilerinin alınması için bütçesi müsaitti (BOA.DH.MUİ. 81/49-27). Bağdat'ta ise etüv makinesi bulunmaktaydı fakat pülverizatör makinesine ihtiyaç vardı ve bunun için de 100 lira ayrılabilirdi (BOA.DH.MUİ. 81/49-13). Trablusgarp da makine bedeli olan 310 liralık bütçesini düzenlemişti (BOA.DH.MUİ. 81/49-14). Halep vilayeti ise bu aletlerin nakliye ücretlerini de hesaplayarak 350 liralık bir bütçe hazırlamıştı (BOA.DH.MUİ. 81/49-19). Bitlis vilayetinin merkez ve bağlı sancaklarındaki belediyelerin durumu son derece elverişsizdi. Vilayetten verilen malumata göre merkez belediyesinin yıllık geliri 850 lira, Muş Belediyesi'nin ise 710 lira civarındaydı. Siirt ve Genç belediyelerinin gelirleri ise masraflarını hiçbir şekilde karşılamamaktaydı. Bu yüzden vilayetin hiçbir yerinden 310 lira tahsil edilerek bu aletlerin temin edilmesi mümkün değildi. Üstelik bu aletleri kullanacak tabip ve teknik personel de bulunmamaktaydı (BOA.DH.MUİ. 81/49-21). Dolayısıyla bulundurulması planlanan aletlerin Muş Belediyesi'ne maliyeti yıllık bütçenin neredeyse yarısına denk gelmekteydi. Makinelerin

bulundurulmasına dair Ankara'dan verilen cevap ise dikkat çekicidir. Yukarıda da değinildiği üzere 1894'te hem Muş hem de Ankara belediyelerinin itfaiye araç gereçleri için yeterli bütçesi yoktu. Fakat 1910'da nezaret tarafından yapılan bu çağrıya Ankara Belediyesi olumlu yanıt vermişti (BOA.DH.MUİ. 81/49-23). Böylece zaman içerisinde bazı belediyelerin gelirlerini arttırıp beledi hizmetleri yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Muş içinse bu durum hâlâ stabil bir şekildeydi. Ayrıca Erzurum Belediyesi'nin imkanlarının uygun olması Muş'un buraya bağlanmasına yönelik taleplerin sebeplerini açıklayabilecek bir örnektir.

Muş Belediyesi'nin gelirlerinin yetersiz olması, kentteki diğer devlet kurumlarına ait gelirlerin belediye tarafından tasarrufuna sebep olmuştur. 1907'de Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yapılan bilgilendirmeye göre Muş'ta yardım ile yapılan Rüşdiye Mektebi binasının altındaki dükkanların vergi gelirleri maarif adına kayıtlı iken 30 seneden beri bu gelirler belediye tarafından tahsil edilmekteydi. Bu yüzden 1908 yılı itibariyle bu gelirlerin Maarif idaresine bırakılması talep edilmiştir (BOA. MF. MKT. 1010/30). Bu talep, belediye bütçesinin kuruluş yıllarından itibaren yetersiz olduğuna ve belediyenin alternatif yollara müracaat etmek mecburiyetinde kaldığına işaret etmektedir. Nitekim belediyenin hem hizmet alanını genişletmesi hem de mevcut gelirleri düzenli bir şekilde tahsil etmesi yıllardan beri devam edegelen bir sorundu. Örneğin, belediyeye borçlu olan şahıslardan yapılacak tahsilatın usulünde bile bir karmaşa söz konusuydu (BOA.DH.MKT. 18/7-2). Muş'un kentsel karakteri bu hususta da belirleyiciydi. Muş özelinde yakın çevredeki belediyeleri "Zümrüd-ü Anka" kuşu niteliğinde gören Ahmed Macid'e göre, ahalinin büyük bir kısmı seyahat etmeyip büyük şehirleri görmediğinden, memleketin geri kalmasından şikâyet etmezlerdi. Bu yüzden kentlerin temizlik ve düzeni için bu yerlerde belediye vergilerini tahsil etmek son derece zordu. Belediyeler sokak ve çarşıları aydınlatma ve temizlemeye çalıştığında ise bu işler ahali tarafından fuzuli görüldüğünden kimse para vermek istemezdi. Hele kent içinde düzgün ve geniş bir cadde inşasına teşebbüs edilse şikâyetler ayyuka çıkardı (Macid, 1909c: 8). Dolayısıyla kent sakinlerinin yeniliğe kapalı olması belediyeciliğin çerçevesini belirlemiştir.

Belediyelerin görev kapsamında olan hususlardan biri de muhtaç ve kimsesiz kişilere yardımcı olmaktır. Sosyal belediyecilik kapsamına giren bu türden yardımlara Kafkasya'dan gelen muhacirlere yapılan yardımlar da dahildi. Buna rağmen Bitlis vilayetine bağlı belediyelerin bu türden ihtiyaçları karşılamakta zorlandığı görülmektedir. Bitlis Valisi, 1893'te Rusya'dan yedi kişilik ailesiyle Osmanlı topraklarına geçen ve Muş'a yerleştirilen Abdullah bin Sufi isimli kişiye bütçede karşılık olmadığından yardım edilmesi hususunu Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir (BOA.DH.MKT. 182/2-2). Nezaret ise bu türden kişilerin münasip bir yerde iskanı sağlandıktan sonra ihtiyaçlarının belediyeler tarafından karşılanmasını vilayete bildirmiştir (BOA.DH.MKT. 182/2-3). Nezaretin bu tavrına rağmen İstanbul'da dahi belediyeler muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamakta çok zorlanmaktaydı (Ortaylı, 2011: 217-218).

Belediyenin en temel sorunları çözemediği böylesi şartlar altında nüfus sayımında yer alan memurların 6.175 kuruşluk ödeneği Muş Belediyesi sandığından tahsil edilmiştir (BOA.DH.MKT. 137/24-2). Bitlis vilayet idarecilerinin talebi üzerine bu paranın Tezkire-i Osmaniye hasılatından ödenmesine karar verilerek Muş Belediyesi'nden yapılan ödemenin geri verilmesinin yolu açılmıştır (BOA.DH.MKT. 137/24-1). Buna karşın tam tersi durumlar da yaşanmıştır. Muş Belediye Tabibinin görevlendirme harcırahının Muş mal sandığından ve dolayısıyla hazineden karşılanması üzerine, 1900'de bunun belediye tahsisatından mal sandığına geri ödenmesine dair karar verilmiştir (BOA.DH.MKT. 2295/73). Belediye memurlarının atanması için bütçenin yetersiz olması aynı zamanda olağan üstü harcamalar için toplanan iane paralarının da bu işler için kullanımını gündeme getirmiştir (BOA.DH.ŞFR. 328/2).

Bu bölümde değinilmesi gereken bir husus da belediye binasına dairdir. Osmanlı belediyelerinin büyük bir kısmının müstakil bir binaları yoktu. Bu yüzden çoğu zaman hükümet konakları içinde veya bazı yerlerin kiralanmasıyla belediye işleri yürütülürdü. Muş Belediyesi binasına dair herhangi bir bulgu elde edilmemesinin yanı sıra Muş'un hükümet konağı da yıllarca kiralanarak kullanılmıştı (BOA.DH.MKT. 1436/3). Hükümet konağı olarak kullanılan bina, Halid Ağa isimli birinden kiralanmıştı (BOA.ŞD.1876/36). Ancak 1915 yılına gelindiğinde çeşitli yardımlarla ve devlet eliyle bir hükümet konağı yapılabilmştir (BOA.DH.MB.HPS. 24/10-4). Bu dönemlerde kiralanarak idare edilen bir diğer kurum ise Muş karakoluydu (DH.EUM.MH. 34/56). Dolayısıyla en elzem kurumlardan ikisinin uzun yıllar kiralanma yoluyla kullanılmış olması belediyenin de müstakil bir binasının olmamasına işaret etmektedir. Büyük ihtimalla belediye işleri hükümet konağı binası dahilinde yürütülmekteydi.

5. Muş Belediyesi'nin Sağlık Alanındaki İhtiyaçları: Sınırlılıklar ve Problemler

Muş'taki beledi hizmetler konusunda yazışmalara en çok yansıyan husus sağlık işlerine dairdir. 1861 yılında yayınlanan nizamnameye göre belediyeler "belediye tabibi" adı altında memur bulundurmak zorundaydı. Sonraki yıllarda belediye tabiplerine dair yeni kanunlar çıkarılmış ve görev tanımlarına açıklık getirilmiştir. Memleket Tabibi olarak da bilinen belediye tabiplerinin başlıca görevleri, buldukları bölgede genel sağlık işlerinden sorumlu olmaktı. Bunlar maaşlarını belediyelerden alıp salgınları zamanında hükümete bildirmek ve adli tabiplik işlerini yürütmekle de mükellef tutulmuşlardı (Gültekin ve Doğan, 2018: 220).

Belediyelerde bulundurulması zorunlu olan tabiplere dair Muş'un en erken taleplerinden biri 1885 yılına aittir. Diplomalı bir tabibin olmamasından dolayı cezai işlemlerde aksaklıklar yaşanması üzerine Adliye ve Mezahib Nezareti, Muş için bir tabip talep etmiştir (BOA.DH.MKT. 1347/40). 1892'de ise belediye tabibi kontenjanı olmasına rağmen asaleten kimsenin ismi geçmemektedir (BVS, 1892: 197). Çünkü bu yıllarda Muş ve Siirt'te belediye tabipliğini iki askeri memur vekaleten yürütmekteydi (BOA.MF.MKT. 158/52). Kısa bir süre sonra, 1895'te, Muş Belediye

tabipliğinde Haridlis Efendi'nin ismi geçse de Muş'un havasının ve suyunun kendisine yaramadığını belirterek Erzurum Belediye tabipliğinde görevlendirilmek istemiştir (BOA.DH.MKT. 3636/48).

1890'lı yılların bir özelliği de kolera salgınlarının etkili bir şekilde devam etmesiydi. Bu yüzden Muş'un belediye tabibine olan ihtiyacı giderek artmıştır. Üstelik Muş'ta görevli belediye tabipleri salgın esnasında Muş dışında da hizmet vermek durumunda kalmıştır. Bunlardan biri de 1893 yılının ocak ayı boyunca Çapakçur kazasında görevlendirilen Muş Belediye Tabibi Dimitri Margirit Saridi Efendi'dir (BOA.DH.MKT. 370/74-2). Bu yüzden Bitlis vilayet idarecileri tarafından Dimitri Efendi ile birlikte Bitlis Belediye Tabibi Alekyan Pavli ve Sıhhiye Komisyonu katiplerinden Fethullah Sami Efendi'nin gösterdikleri hizmetlerden ötürü taltifleri talep edilmiştir (BOA.DH.MKT. 370/74-6). 1894'te ise ismi belirtilmeyen Muş Belediye tabibinin yerine hastalığından dolayı acilen bir tabibin atanmasına dair talepte bulunulmuştur (BOA.DH.MKT. 292/6). Belediye tabibinin hangi hastalığa yakalandığına dair malumat yoksa da aynı yıl Muş'ta kolera salgını hüküm sürdüğü görülmektedir (BOA.A.MKT.MHM. 555/5). Üstelik 1895 yılında Muş'ta meydana gelen depremden birçok köy etkilenmiştir. Deprem bölgelerine redif taburundan sevk edilen çadırlar evleri yıkılan ahaliye tahsis edilmiştir (BOA.BEO. 346/25929-2). Bitlis Vilayet Gazetesi ise kolera hastalığının gelişim seyri ve korunma yöntemlerine yer vererek mümkün mertebe idarecilerle ahaliye bilgilendirmeye çalışmıştır (BVG, 1890c: 3-4). 1890'da enflüanza hastalığının birçok yerde olduğu gibi Bitlis vilayetinde de görülmesi üzerineyse dönemin tabip vekili tarafından okullar tatil edilmiştir (BVG, 1890d: 1-2).

Muş gibi uzak ve soğuk memleketlerde memurları tutmanın bir yolu da kendilerine tahsis edilen maaş ve harcırahların zamanında ve tam ödenmesiydi. Devletin sağlık politikasını ve imajını kötü etkilememesi için doktor atamalarına ve maaşlarının tahsisine özen gösterilmişse de taşra da bunun pek karşılığı olmamıştır. Örneğin, 1900 yılında bir süreliğine İstanbul'a izinli bir şekilde giden Muş Belediye Tabibi Dimitri Efendi'nin izinli olduğu süreler için maaşı ödenmediği gibi 1.000 kuruş olan maaşı da 600 kuruşa düşürülmüştür. Dahiliye Nezareti "sıhhiye memurları gibi mühim kişilerin" maaşlarında bu tür muamelelerin yapılmaması için Bitlis vilayet idarecilerini bilgilendirmiştir (BOA.DH.MKT. 2382/15). Tahkikat neticesinde belediye tabibinden yapılan kesintinin belediye reisinin maaşına eklendiği anlaşılmıştır. Üstelik tabibin mağduriyetinin giderilmesine dair karar alınmasına rağmen bu hususta herhangi bir gelişme yaşanmaması üzerine Dimitri Efendi yeniden müracaatta bulunmuştu (BOA.DH.MKT. 2407/37). Nitekim bir süre sonra yapılan müracaatlar sonuçsuz kalmış olacak ki Dimitri Efendi, Muş Belediye Tabipliği görevinden ayrılmış ve İstanbul'da Zabıta Etüba Dairesi'ne tayin edilmiştir (BOA.ZB. 18/76; BOA.DH.MKT. 2497/119).

Muş Belediye tabibinin istifasının ardından buranın tabipsiz bırakılamayacağı düşüncesinden hareketle, yeni bir tabip arayışına girilmiş ve Estil Nikola Efendi isminde biri

mecburi hizmet ile Muş'a tayin edilmiştir. 1901 itibariyle yapılan bu atamada belediyenin tabip maaşına ayırdığı yıllık bütçe ise 12.000 kuruş² idi (BOA.DH.MKT. 2505/50). Tabip maaşlarının düzensiz ve eksik ödenmesinin zararlarının farkında olan merkezi hükümet bu durumun üstesinden gelmek için tabip maaşlarının zamanında ve eksiksiz ödenmesi ile adli meselelerde yapılan sevk işlemlerinde harcırahsız görevlendirilmemeleri hususunda tüm vilayetlere uyarıda bulunulmuştur (BOA. DH.MKT. 503/11-1). Nitekim bu durum sadece Muş'ta değil Edirne'de bile yaşanabilmekteydi (BOA. DH.MKT. 503/11-2). Genç sancağında ise diplomalı bir tabip olmadığından cinayet, şüpheli yaralanma ve ölümlerde ahali ve zabıtanın bu işlere vakıf kişiler tarafından muayene yapılmaktaydı. Bir takım kıyas ve ibarelerle hazırladıkları raporlar birçok soruna sebep olduğundan buraya acilen tabip atanması gerekmekteydi (BOA. DH.MKT. 503/11-5). Genç, Muş ve çevresinde belediye tabibi tedarikinde yaşanan zorluklar, II. Abdülhamid'in yaveri tarafından "belediye tabipleri kazalarda değil livalarda bile maaş almakta türlü türlü müşkülât görmekte ve belediye reislerinin taklib ve infaalatından yakalarını kurtaramamakta" şeklinde açıklanmıştı. Dolayısıyla yaver, belediye reislerinin tabiplerle bir "sürtüşmeye" girdiğini ve onların işini zora soktuğunu ima etmiştir. Muş ve Genç gibi sancakların uzaklığı tabiplerin tercihinde etkili olduğundan ayrıca dikkat edilmesi gerektiğine de yer verilmiştir (BOA. DH.MKT. 503/11-9). Genç sancağında acilen bir tabibe ihtiyaç duyulması en yakın yer olan Muş'tan buraya tabip gönderilmesine varan talepler doğurmuşsa da Muş'ta bu ihtiyacı karşılayacak fazladan bir tabip yoktu. Üstelik Muş Belediye Tabibi Estil Efendi'nin görev yerinin değiştirilmesi bile gündemdeydi (BOA. DH.MKT. 503/11-10). Bunun sebebi ise Muş mutasarrıfının tabibe dair olumsuz düşünceleriydi. Estil Efendi'nin Genç sancağına tayin edilmesi önerilmişse de Muş mutasarrıfının görev yeri değiştiğinden buna gerek kalmamıştır (BOA. DH.MKT. 503/11-15). Bu gelişmelerin ardından, 1903'te, Estil Efendi iyi hizmetlerinden dolayı taltif edilmeye layık görülmüştür (BOA. DH.MKT. 468/21). Genç sancağına Aydın vilayetine bağlı Sarayköy belediye tabibinin gönderilmesi gündeme gelmişse de Aydın vilayetinden verilen malumata göre belediye tabibi Mois Nucur Efendi'nin bünyesi zayıf olduğundan Genç gibi soğuk bir memlekette çalışması mümkün değildi (BOA. DH.MKT. 877/24-11). Üstelik 1899 itibariyle Dahiliye Nezareti'ne yapılan bilgilendirmede, Genç'in yıllık geliri 300 kuruş (30 lira) olarak açıklanmıştı (BOA.DH.MKT. 2231/3). Aylık 1.000 kuruş maaşla bile tabip bulunamaması göz önünde bulundurulduğunda, bu miktar hiçbir ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde değildi. Bu yıllarda Muş'a bağlı kazalarda da belediye tabibi ihtiyacı doğmuştur. Örneğin, Varto'da belediye tabibi olmadığından buraya uygun birinin atanması talep edilmiştir (BOA. DH.MKT. 877/24-1).

Muş ve çevresinin coğrafi durumu ile iklim koşullarının uygunsuzluğu tabiplerin görev tercihlerini etkilemiştir. Düzensiz ve eksik maaş ödemeleri ise memurların burada

uzun süreli kalmasına engel olmuştur. 1904 yılına gelindiğinde taltif edilmesine rağmen Muş Belediye Tabibinin başka yere gitmesinden ötürü yeniden tabip ihtiyacı doğmuştur. Dönemin Bitlis Vali Vekili bu durumu "Muş gibi ehemmiyetli bir mahallin uzun müddet tabipsiz kalması doğru olmayacağından yeni bir tabibin süratle tayini icap eder" şeklinde izah etmiştir (BOA.DH.MKT. 873/76). 1905 yılında Genç sancağında çocuklar arasında "hunnak" olarak bilinen boğaz hastalığının yaygınlaşması ve ölümlere sebebiyet vermesi üzerineyse buraya tabip atanmasına dair yapılan talepte en yakın yer olan Muş yine gündeme gelmiş fakat burada da tabip olmadığı anlaşılmıştır (BOA.DH.MKT. 212/27). Bunun üzerine Bitlis Valisi tarafından Muş'tan askeri tabiplerden birinin Genç sancağına gönderilmesi hususu nezarete bildirilmiştir. Bu dönemde Muş ve Genç'in yanı sıra Bitlis merkezi ile Siirt'te de belediye tabibi yoktu. Bu da birçok hastalığın hızlı yayılmasını tetiklemekteydi (BOA.DH.MKT. 999/74-1). Bunun üzerine 1906'da buralara tabip tayinini kolaylaştırmak için Vekayi-i Tıbbiye Gazetesi'ne ilan verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.DH.MKT. 999/74-4). Genç sancağına Budoski isimli bir tabip atanmışsa da görev yerine gitmediğinden buraya Bursalı Yevan Peroşka Efendi, Muş'a ise Beypazarı Tabibi Abdülcélil Abdurrahim ve Siirt'e de Sürmene Tabibi Şaban Dursun Hilmi Efendi'nin atanmasına karar verilmiştir (BOA.DH.MKT. 219/25). Fakat söz konusu tabipler görevlerine başlamamış olacak ki tabip talebi devam etmiştir. 1907'ye gelindiğinde ise Varto, Bulanık ve Malazgirt kazalarında da belediye tabibi ihtiyacı karşılanmamış durumdaydı (BOA.DH.MKT. 1169/85).

1908 yılında Muş merkezi ve kazalarına hala belediye tabibi tayin edilememişti. Adli vakalarda sorunlar yaşandığından bu sefer de Vilayet İstinaf Müdde-i Umumiyesi (Başsavcı) tarafından tabip talebinde bulunulmuştur (BOA.DH.MKT. 1246/77-1). Zira "kanuni tabip" yokluğundan dolayı birçok yaralanma ve vefat işinde layıkıyla görev yapılamamaktaydı. Bu yüzden adli işler ertelenmekte ve olaylar adliye memurları ile nahiye müdürlerinin verdiği malumata göre kayıtlara geçmekteydi. Vekâleten belediye tabipliği yapan askeri memurlar olsa da bunların harcırah ve yevmiyeleri verilmediğinden olay yerine gitmekten imtina etmekteydiler (BOA.DH.MKT. 1246/77-2). Bitlis, Muş ve Siirt'in vekaleten Genç Belediyesi'nin ise tabip olmadan idare edildiği bu yıllarda, belediye tabiplerinin maaşlarının hazineден karşılanmasına çalışılmışsa da, merkezi bütçede bunun bir karşılığı olmadığından başka şekilde çözüm üretilmesi yoluna gidilmiştir (BOA.DH.MKT. 2865/81). Belediye gelirlerinin yetersizliğinden kaynaklı bu sorunun devam ettiği 1909'da Bitlis vilayetine bağlı hiçbir sancak merkezi ve kazada belediye tabibi olmadığı rapor edilmiştir (BOA.DH.MUİ. 9/23). Aynı yıl Siirt ve Genç'e tabip temin edildiği Muş ve Bitlis içinse arayışın devam ettiği Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir (BOA.DH.MUİ. 3/23). Hayli zamandan beri boş olup talibi çıkmayan Muş dahil Bitlis vilayetinin neredeyse bütün sancak ve kazaları için 1909'da dönemin Meclis-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi

² Osmanlı Devleti'nde 40 para bir kuruş, 100 kuruş bir liradır.

aşağıdaki açıklamalarla durumun sosyolojik ve ekonomik sebeplerini özetlemiştir:

“Evvvelce dahi arz edildiği vechle talebi zuhuruna vabeste olup başkaca muamele icrası gayr-i mümkün ve bu yolda erzak ve maaş nispeten ve muntazaman tesviye olunamayan ve seviye-i irfanın daha yükselmemesi cihetiyle etabaya verilen ücret beyhude ve zaid oluna gelen mahallere şerait-i hazırada tabip tayini müşkül olacağından...” (BOA.DH.MUİ. 19/20-4).

Bu açıklamadan iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi belediye tabibi gibi son derece gerekli memurların maaşlarının ödenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yerel yöneticiler imkansızlıkların da etkisiyle lakayt kalmıştır. İkincisi ise Muş ve çevresindeki kültür seviyesinin düşük görülmesinin belediye tabiplerine verilen önemi etkilediği düşünülmektedir. Bunun da harcamaların “gereksiz” addedilmesine sebebiyet verdiği görülmektedir. Nitekim, Muş Belediyesi’nde vekaleten çalışan tabibin de istifa etmesi üzerine hem genel sağlık hem de adli işler iyice çıkmaza girmiştir (BOA.DH.MUİ. 29/50-2). Ahalinin hastalıklar konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması ve sağlığına dikkat etmemesi ayrıca sağlık sorunlarını artırıcı etkiye sahipti. Hatta iddialara göre hükümetçe ara sıra alınan çiçek aşılı bayatlamaktaydı. İlan ve teşviklere rağmen çiçek hastalığının vahameti hususunda aileler ikna edilememektedir. Bu yüzden ne ebeveynler ne de çocukları aşı yaptırmazdı. Çocukların toz ve toprak içindeki sokaklarda vakit geçirmesi ise birçok göz hastalığına sebep olmaktadır. Yine su kirliliği ve ham ya da bozuk meyve tüketimi de hastalıkları artırıcı etkiye sahipti. Bütün bunların sebebi ise cehalet, sefalet ve fakirlikti (Macid, 1909c: 8).

Muş Belediyesi’ne tabip atanmasına dair sorunlar, II. Meşrutiyet’in ilanının üzerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen devam etmekteydi. Muş’un uzak ve maaşının az olmasının hâlâ geçerliliğini koruduğu bu yıllarda (BOA.DH.MUİ. 35/17-1) Siirt Belediye tabibinin Muş’a gönderilmesi istenmişse de Siirt hapishanesinde tifo hastalığının çıkması üzerine bu mümkün olmamıştır (BOA.DH.MUİ. 35/17-12). 1910’da Muş merkezine yakın Evran (Yeşilova) köyünde kuşpalazı (difteri) hastalığı meydana gelmiş ve tabip yokluğundan dolayı hastalığın giderek artmasından endişelenilmiştir. Bir an önce belediye tabibi tayin edilmesi için 1.000 kuruş maaş ödeneği tahsis edilmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-14). Belediye eczacısı içinse 600 kuruş maaş ödeneği ayrılmıştır (BOA.DH.MUİ. 35/17-17). Muş’un Dom (Köpeağaç) köyünde ise bir Ermeni kadının ölümü şüpheli bulunduğu muayenesi için tabip gerekmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-20). Darp sonucu öldürülen kadının cesedinin bozulmaması ve olayın takibinin selameti için Erzurum’dan ya da Muş’tan vekaleten tabiplik yapan birinin olay yerine gönderilmesi gerekmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-21). Hatta Genç’te ölümcül bulaşıcı hastalıkların artması üzerine tabip talebi dönemin Genç Mebusu Mehmed Efendi tarafından da dile getirilerek meselenin çözümü üst düzeyde tartışmaya açılmıştır (BOA.DH.MUİ. 35/17-26). Genç Mebusunun verdiği

malumata göre Genç’te ahali “kocakarı” ilaçlarına ve dolayısıyla tehlikeye hedef oluyordu. Bu yüzden birçok kişi hayatını kaybetmiş ve defaten yapılan talep yerine getirilmemişti. Genç’in redif taburu merkezi olmasından ötürü en azından askeri bir tabibin belediye tabipliğine de bakması talep edilmişti. (BOA.DH.MUİ. 35/17-36). Muş, Bitlis ve Genç belediyelerine bir türlü tabip temin edilememesi üzerine buradaki tabip maaşlarının 1.500 kuruş yapılması dahi gündeme gelmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-28). Dolayısıyla maaş miktarının artırılmasının cezbedici bir durum yaratacağına kanaat getirilmiştir.

Varto’nun Kasıman (Köprücük) köyünde darptan bir kişinin ölmesi üzerine yine vekaleten görev yapan tabip arayışına girilmiştir. Fakat Harbiye Nezareti, askeri tabiplerin belediyelerde görevlendirilmemesine dair karar çıkarmıştır (BOA.DH.MUİ. 35/17-32). Bu yüzden vekaleten bile belediye tabipliğinin idaresi sağlanamamıştır. Bitlis Valisi ise en azından vekaleten görevlendirmelerin devamını talep etmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-34). Hatta vilayetlere bu dönemde imdat çantası (ilkyardım) bulundurulmasına dair emirler gitmiş olacak ki Bitlis valisinin verdiği cevapta tabip olmadan bu çantaların bulundurulmasının anlamsızlığına dikkat çekilmişti (BOA.DH.MUİ. 35/17-42). Bitlis Defterdarından Dahiliye Nezareti’ne yapılan ricada ise “vilayetçe her türlü mahrumiyetler arasında en ziyade güce giden ve genel sağlığı tehdit eden tabipsizliğe bir nihayet verilmek üzere lütfen Bitlis, Muş ve Genç Merkezleri için birer belediye tabibin süratle tayini yapılsın” şeklindeki ifadeler yer verilmiştir (BOA.DH.MUİ. 35/17-43). Vilayetin farklı birimlerinden aynı ısrarların yapılması üzerine Bitlis ve Muş belediye tabipliklerine vekaleten iki tabip atanmıştır (BOA.DH.MUİ. 35/17-51). Daha çok askeri memurlar tarafından yürütülen vekil tabipliğinin yasaklanması ise Muş ve çevresi gibi sivil memurlarca tercih edilmeyen bölgelerdeki sağlık işlerinin yürütülmesini zora sokmuştur. Bu yüzden yeniden Muş belediye tabipliğinin maaş miktarının artırılması yoluna gidilmiştir. Bunun için 1910’da Dahiliye Nezareti, hapishanelere tahsis edilen 200 kuruşun Muş belediye tabipliği maaşına eklenmesini teklif ederek bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmıştır (BOA.DH.MUİ. 48/70-1).

Muş’a bağlı kazalarda meydana gelen hastalıklar tabip yokluğundan dolayı ahaliyi mustarip hale düşürmüştür. 1910’da Varto’nun Diyadin (Ölçekli) köyünde meydana gelen ve zatürre olduğundan şüphe edilen bir hastalık üzerine acil tabip ihtiyacı doğmuştur (BOA.DH.MUİ. 81/49-1). Muş veya Erzurum’dan buraya bir tabip gönderilmesi için yardım talebinde bulunulmuş fakat o esnada Erzurum’da askerler arasında da hastalık tespit edildiğinden hastalığın kasabaya sirayet etmesi an meselesiydi. Erzurum’da belediye ve gureba hastanesinde birer tabip bulunduğu için bunların başka yere gönderilmesi mümkün değildi (BOA.DH.MUİ. 81/49-3). Karantina tabiplerinin dahi Varto’ya sevki talep edilmiş fakat bu türden doktorlara salgınların kontrolünde ihtiyaç duyulduğundan bu talep reddedilmiştir. Bunun üzerine Muş’tan buraya gönderilen adliye tabibi hastalığın tifo olduğuna ve mevsim değişimiyle bunun biteceğine kanaat getirmiştir (BOA.DH.MUİ. 81/49-7).

Muş ve çevresinin birçok hususta olduğu gibi sağlık işlerinde de geri kalmasından ötürü burası toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilecek imkanlara sahip misyonerler için uygun bir bölge teşkil etmiş ve konsolosluklar bünyesinde çalışan doktorlar burada çeşitli sağlık hizmetleri vermiştir. Bölgede gezen Amerikan Konsolosluğu doktorlarının (BOA.Y.PRK.UM. 70/128) yanı sıra Rus doktorlar da ücretsiz bir şekilde hasta tedavisinde bulunmuştur. Hatta bunların faaliyetleri şüpheli bulunduğundan denetim altında tutulmalarına çalışılmıştır (BOA.Y.PRK.UM. 75/109). Bunlardan Rus vatandaşı altı Ermeni doktor ve eczacının Ermeni köylerinde propaganda yaptıklarının ihbar edilmesi üzerine (BOA.İ.HUS. 130/84-2) “Muş gibi nazik bir mevkide bunların bulunmaları içinde bulunulan durum, düzen ve siyaset itibarıyla zararlı olacağından” şeklindeki sebeplerden dolayı Muş’tan uzaklaştırmalarına karar verilmiştir (BOA.İ.HUS. 130/84-1). Bunların uzaklaştırılmasına dair yazışmalar 1908’e kadar sürmüştür (BOA.BEO. 2611/195819). Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapması muhtemel olan yabancı tıp mektebi mezunlarının da belediyelerde istihdam edilmesi yasaklanmıştır. Zira Suriye, Irak ile Van, Diyarbakir ve Muş gibi yerlerde bu türden tabiplerin çalıştırıldığına dair haberler alınmıştır. Bu yüzden idarecilerin dikkatli olması gerektiğine ve izinsiz bu türden işlere girişmemelerine dair kendilerine tebligatta bulunulmuştur (BOA.DH.MUİ. 64/45-2). Aslında Amerikalılar yıllardan beri misyonerlik örgütlenmesi dahilinde bu civarda hareket halindeydi (BOA.DH.ŞFR. 288/120). Misyoner tabipler aracılığıyla halkla iletişim kurmak ise en kolay yollardan biriydi. Hatta Muş ve çevresine İtalyan sağlık memurları bile uğramıştır (BOA.DH.MKT.M. 252/34-1). 1910’da Rus tebaasından Tiflisli Dr. Zavriyef’e Muş’ta doktorluk yapmak ve hastane açmak üzere ruhsat dahi verilmiştir (DH.İD. 123/10-15). Bu hastane mezhep farkı olmaksızın birçok kişinin tedavi edilmesinde hizmet vermiştir (Hakkı: 63).

II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında, 1910’da, hâlâ belediye tabibi meselesi bir çözüme kavuşturulmamıştı. Bu dönemde bütçede belediye tabipliği maaşı için 800 kuruş bulunmaktaydı. Bu da talip çıkmaması için yeterli bir sebepti. Bu yıllarda Tabip ataması yapılamasa da Muş’a aşı memuru ataması yapılmıştır. Kabile (ebe) ataması için de harekete geçilmiştir (BOA.DH.MUİ. 41/2-1). Mekteb-i Mülkiye ve Tıbbiye-i Umumiye’nin verdiği malumata göreyse 1.500 kuruş teklif edildiği halde Muş için belediye tabipliğine talip çıkmamıştı (BOA.DH.MUİ. 41/2-2). Dolayısıyla en yüksek miktardaki maaş bile çözüm getirmemişti. 1910’da Muş belediye ebeliğine Fatma isimli birinin atama kararı çıkmıştır (BOA.DH.MUİ. 66/41-1). 1912’de ise Nahide Hanım’ın ismi belediye ebeliğinde geçmektedir. Belediye tarafından hem Ebe Nahide Hanım’ın hem de eczacı Bedros Efendi’nin maaşlarında kesintiye gidilmesi ise şikayet mevzusu olmuştur. Bu türden hareketlerin sıhhi memurların işlerini bırakmasına sebebiyet verdiği dikkat çeken Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, istifa durumunda yerlerine başkasının bulunmasının zor olacağından hareketle maaşlarının eksiksiz ödenmesi gerektiğini Dahiliye Nezareti’ne bildirmiştir (BOA.DH.İD. 48/26-2). Belediye ise bütçenin yetersizliğini

öne sürerek bu ödemelerin yapılamayacağını ve hazinenin devreye girmesini talep etmiştir (BOA.DH.İD. 48/64-4). Fakat hazinenin de bütçe planlamasında bu maaşlar için bir ödenek mevcut değildi (BOA.DH.İD. 48/64-5). Bu yüzden “Muş gibi uzak ve soğuk şehirlere giderek memleketin sağlığı için hizmet eden sıhhiye memurlarının sefalet içinde yaşamalarına sebep olunmasını teessüf edici ve gayri caiz” bir durum olarak gören merkezi hükümet, Bitlis vilayet idarecilerini sorunun halledilmesi konusunda uyarmıştır (BOA.DH.İD. 48/64-2). Böylece sıhhi memurların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen maaş meselesi yerel ve merkezi hükümet arasında uzun soluklu bir yazışmaya sebebiyet vermiş ve her kurum bir diğerini çözüm bulmaya zorlamıştır.

Bu başlık altında kısaca değinilmesine gerek duyulan bir husus da hayvan hastalıklarıdır. Hayvancılığın Muş’un başlıca geçim kaynağı olması burada hayvan hastalıklarının birçok defa görülmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri 1885’te meydana gelmiş ve kısa bir süre sonra kontrol altına alınmıştır (BOA. DH.MKT. 1457/75). Bölgede en yaygın olan hayvan hastalığı vebai-i bakari olarak bilinen sığır vebasıydı (BOA.DH.MKT. 2152/94). 1910’da Muş ve Genç sancaklarını etkisi altına alan hastalıkla mücadelede yetersiz kalmıştır. Bu dönemde Bitlis vilayetinin tümüne bir baytar müfettişi bakmaktaydı (BOA.DH.İD. 106/7-1). Veba-i bakari ve diğer hayvan hastalıklarına Bitlis Vilayet Gazetesi’nde de sık sık yer almıştır. Bu haberlerde hastalığın sebepleri, belirtileri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır (BVG, 1890b: 4; BVG, 1890c: 2). Adana Valisi Hakkı’nın verdiği malumata göreyse Muş’ta hayvan hastalıklarından dolayı yaklaşık bir yıl içerisinde yaklaşık 4-5 bin hayvan telef olmuştur. Hastalık henüz etkisini göstermemişken vilayet tarafından baytar, ilaç ve serum talep edilmişse de olumlu bir karşılık alınmamıştı (Hakkı: 61). Bu da hastalıkların daha çok zayıt yaratmasına sebep olmuştur.

Muş’taki belediyece faaliyetlerine dair bu izahlardan hareketle bu alandaki yetersizliğin belirgin olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bu hususun birçok taşra belediyesi için geçerli olduğu da göz ardı edilmemelidir. Nitekim, Ortaylı bu durumu “imparatorluğun taşra şehirlerinde belediyeden değil, ancak beledi hizmetten söz edilebilirdi” şeklinde açıklamıştır (2011: 171). Çalışma boyunca bu nitelendirmenin Muş için ne kadar uyumlu olduğu örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

6. Sonuç

Bu çalışmanın amacı Tanzimat dönemi gelişmeleri dahilinde hayata geçirilip II. Abdülhamid döneminde kent kalkınmasının araçlarından birini teşkil eden belediyeceğin Muş’ta ne ölçüde hayata geçirilebildiğinin tespitine dairdir. Devletin içinde bulunduğu mali ve askeri vaziyetten ayrıca kentlerin coğrafi, ekonomik ve yerel siyasal, sosyal amillerinin de etkili olduğu kalkınma süreçlerinde belediyelere geniş görevler yüklenmiştir. Fakat hem belediyelerin Osmanlı Devleti’nde aynı anda ve etkide hayata geçirilememesi hem de kentlerin kendine has kalkınma özellikleri, belediyeceğin tanımının her kentte farklı bir çerçevede şekillenmesini gerektirmiştir. Bu yüzden

modern belediyeçilik kapsamına giren işler daha çok liman ve ticaret kentleriyle özdeşleşmiştir. Muş gibi iç ve hudut bölgeler kapsamına giren kentlerde ise uygulama daha yavaş ve etkisiz bir süreç seyretmiştir. Muş'un idari taksimatı ve statüsü 19. yüzyıldaki kentsel gelişim sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Buranın uzak ve soğuk memleketler içinde yer alması ise memurların görev süreleri ve çalışma koşullarında belirleyici olmuştur. Toplumsal yapının büyük çoğunluğunun yeniliklere kapalı olması ve 19. yüzyılın son çeyreğinde artıp neredeyse Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden siyasal olaylar da kentin kalkınma dinamiklerini düşürmüştür. Bu hususlar muktadir memurları görev yeri itibarıyla Muş'u tercihten imtina ettirmiş ve mevcut memurların ise görev sürelerinin kısa kalmasına sebep olmuştur.

Çalışmanın en somut verilerinden biri Muş Belediyesi'nin kuruluşunun günümüzde logosunda kullanılan 1929 tarihinden çok öncesine denk geldiğinin tespitidir. 1870'te kurulduğu anlaşılan belediye dairesi her ne kadar etkinlik gösterememişse de II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında yoğun yazışmalara mevzu olmuştur. Belediyenin en çok ihtiyaç duyduğu alan ise yine yazışmalara ziyadesiyle yansıyan sağlık işleridir. Kentin iktisadi kaynaklarının kısıtlılığının belirleyici olduğu belediye bütçesinin yetersizliği beledi işlerin temizlik, çevre düzeni, çarşı, pazar denetimi gibi hususlarla neredeyse hiç anılmamasına sebep olmuştur. Bu yüzden salgın ve bulaşıcı hastalıkların hüküm sürdüğü yıllarda en elzem ihtiyaçlardan biri olan belediye tabipliği özelinde sıhhi memur talebi daha çok yer tutmuştur. Bu ihtiyaç ise hem merkezi hükümetin hem de belediyenin mali sorunlarından ötürü düzenli bir şekilde karşılanamamıştır. Dolayısıyla Muş, beledi işler hususunda yerel ve merkezi amillerin etkisinde kalarak dinamik bir kentsel gelişim sürecine sahip olamamıştır. Buna rağmen belediyenin taşrada ilk uygulamaların hayata geçirildiği 1864 ve 1867 yıllarına yakın bir dönemde kurulmuş olması ihtiyaçları itibarıyla kentin gelişim araçlarının uzun yıllar gündeme gelmesini tetiklemiştir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.): 346/25929, 1771/132774, 2611/195819, 3129/234618, 3254/243992.

Dahiliye Nezareti (DH.)

DH.EUM.MH: 34/56.

DH.İD: 7/11, 39/66, 48/26, 48/64, 106/7, 123/10.

DH.KMS: 33/52, 55/8.

DH.MB.HPS: 24/10.

DH.MKT: 18/7, 137/24, 182/2, 212/27, 219/25, 243/1, 252/34, 278/40, 292/6, 308/38, 370/74, 468/21, 503/11, 633/25, 873/76, 877/24, 899/26, 999/74,

1029/30, 1048/29, 1169/85, 1192/14, 1235/33, 1246/77, 1347/40, 1436/3, 1457/75, 2085/20, 2152/94, 2156/69, 2198/83, 2231/3, 2295/73, 2382/15, 2407/37, 2422/21, 2497/119, 2505/50, 2865/81, 3636/48

DH.MUI: 3/23, 9/23, 19/20, 29/50, 35/17, 41/2, 48/70, 64/45, 66/41, 81/49

DH.ŞFR: 142/32, 271/39, 288/120, 328/2.

DH.TMIK.M: 110/68, 143/29.

DH.UMVM: 10/80, 89/31.

Hariciye Nezareti (HR.)

HR.TH. 263/87.

İradeler (İ.)

İ.MBH: 13/41.

İ.HUS: 130/84.

Maarif Nezareti (MF.)

MF. MKT: 158/52, 1010/30.

Sadaret (A.)

A.MKT.MHM. 555/5

Şura-yı Devlet (ŞD.): 389/20, 1874/34.

Yıldız Evrakı (Y.)

Y.EE: 162/23.

Y.PRK.UM: 70/128, 75/109.

Zabtiye (ZB.): 18/76.

Sürelî Yayınlar ve Salmeler

Ahmed Macid (1909a). Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat. *Mülkiye*, 2 (8), 1-18.

Ahmed Macid (1909b). Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat: Üçüncü Kısım-İstikbal. *Mülkiye*, 2 (7), 21-29.

Ahmed Macid (1909c). Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat: İkinci Bahs-Memleketin Terakki ve İmarı. *Mülkiye*, 2 (10), 1-13.

Bitlis Vilayet Gazetesi (BVG) Numaraları: BVGa: 192, BVGb:191, BVGc: 179, BVGd:184.

Bitlis Vilayet Salmeleri (BSV): H. 1310 (M. 1892), H. 1316 (M. 1898), H. 1317 (M.1899), H. 1318 (M. 1900).

Erzurum Vilayet Salmeleri (EVS): H. 1287-1293 (M. 1870-1876).

Araştırma & İnceleme Eserler

Adana Valisi Hakkı. (Tarihsiz). *Raporlarım*. Adana: Osmanlı Matbaası.

- Akgündüz, A. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Alican, M. (2019). *İngiliz Seyyah Lynch'in Seyahat Notlarına Göre Muş ve Çevresi*. İçinde: Saygın A. G. & Saygın M. (Haz.), *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 10-12 Mayıs 2018* (s. 425-438). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arvas, T. Z. (2019). 19. Yüzyılda Muş Köylerinde Sosyal ve Ekonomik Yapı. İçinde: Saygın A. G. & Saygın M. (Haz.), *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 10-12 Mayıs 2018* (s. 173-190). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Brant, J. (1840). Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, In Summer of 1838. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10, 341-434.
- Coşkun, B., Pank, Ç. & Şen, E. (2018). Yerel Yönetim Tarihinden Bir Kesit: 1877 Tarihli Vilayât Belediye Kanununun İncelenmesi. İçinde: M. Mecek, B. Parlak & E. Atasoy (Ed.), *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları* (s. 89-97). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Erdoğan, M. K. (2016). *Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı*. Belleten, 80 (287), 123-155.
- Ergin, O. Nuri (1995a). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. Yayına Hazırlayan: Cengiz Özdemir, Cilt:1. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, O. Nuri (1995b). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. Yayına Hazırlayan: Cengiz Özdemir, Cilt:4. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Gencer, F. (2011). *Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30 (49), 75-96.
- Gencer, F. (2018). İngiliz Konsolos James Brant'ın Gözüyle Doğuda Değişim Yılları (1836-1852). Ankara: Gece Akademi.
- Gültekin E. & Doğan, G. (2018). *Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği Uygulamasına Karamürsel Örneğinde Bir Bakış*. Lokman Hekim Dergisi, 8(3), 218-223.
- Koç, B. (2017). *Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa. Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 55-70.
- Küçükkuşurlu, M. (2008). *Erzurum Belediyesi Tarihi I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu-Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Southgate, H. (1840). *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*. Vol. 1, Newyork: D. Appleton & Co. 200 Broadway.
- Tuncel, M. (2006). Muş. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 368-371. Erişim Linki ve Tarihi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mus> (15.06.2020).
- Tekdal D. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı)*, Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Extended Abstract

The first modern municipal work in Ottoman Empire was applied in Istanbul. It started in provinces through 1864 Regulation (Tuna Vilayet Nizamnamesi) as a part of administrative arrangements and improved in 1867 and hereby. The main duties of municipalities in that period were public cleaning, construction, examination of markets and bazaars, firefighting, protecting social health. The municipalities took place mostly in harbour and trade cities. Municipal organization took a long time in the hinterland and frontier areas such as Mus. Some cities and towns in the Danube region, the main port cities in the Eastern Mediterranean, cities such as Baghdad, Damascus and Beirut, which are the gathering centers of Mesopotamia and Syria, and some large places in Anatolia were areas where municipality developed. In cities other than places with these characteristics, the municipality was not seen as an organization that was of vital importance and produced solutions to the problems of the city. In other words, life in such places did not make sense of the services that the modern municipality would provide. The main problems of municipalities that could not go beyond being an organization that collected some taxes in Anatolian cities and thus could not show much activity were the lack of adequate and knowledgeable staff. Municipal councils were extremely inadequate and incompetent in both the appointment of staff and the payment of salaries of these staff. Despite this, most of these municipalities contributed to the transformation of Ottoman cities. The municipal law enacted in 1877 covered the establishment of municipal councils in every city and town. The law authorized the establishment of a municipal office for every 40,000 inhabitants for large cities. Therefore, within this framework, it has become possible to establish more than one municipal office in some cities. According to the law, the qualifications of the people who would be elected to the city council were addressed to the notables of the city. For example, in order to be elected as a member of Parliament, it was necessary to be at least 30 years old and know Turkish, have personal and civil rights, be mentally balanced, not face legal penalties and pay 100 cents of tax yearly. Those who elected members of Parliament had to be at least 25 years old, tax 50 cents a year, have civil and personal rights and not be convicted of murder. The city council is mandated for a four-year term, and the number of members is determined between six and twelve people depending on the size of the city. The head of the municipality was appointed from the elected council members and the salary was allocated to him from the Municipal Income through law. In the 1877 law, the scope of the duties of the municipal head, the council members and the other personnel such as sergeants who must take part in the municipality is explained one by one in a detailed way. The main responsibility of the municipalities was to ensure the cleanliness of the city, to carry out the repair and construction of roads such as streets, to establish and supervise the bazaars, to inspect all kinds of enterprises where the people shop and to check the hygiene and compliance of the materials used. The budget of the municipalities to carry out these tasks consisted of a number

of taxes, penalty fees from inspections and donations to the municipality in different ways. The earliest records indicating the existence of a municipal office in Muş date back to 1870. According to these initial data, there was only one municipal office in the center of sanjak in Muş, which was connected to Erzurum province and consisted of Malazgirt, Bulanık, Varto and Sason qazas. It is understood that even in Erzurum, which was the center of the province during this period, the municipal office was established just before this date. Thus, considering the date of 1867, when the first provincial models that began to be established in 1864 were popularized, it is possible to conclude that the date of the establishment of the municipality of Muş is quite old. Although the first data on the establishment of the municipality points to 1870, the term Muş Municipality is almost never reflected in archival documents in the 1870s and 1880s. The reasons for this are related to the conditions of that period. It is possible to evaluate this period, when separate laws on municipalities have yet to be settled, on two aspects. First, it was related to the character of many of the municipalities in Ottoman geography, and most of the municipalities were institutions that collected or tried to collect taxes, but could not do business. There were deficiencies in the municipal area in Muş. However, it should not be ignored that this applies to many provincial municipalities. Part of the reason for this was that the city was far from commercial and industrial life. In addition, the administrative division and status of Muş in the 19th century negatively affected its urban development process. Although the municipal office, which is understood to have been established in 1870, could not show activity, it was the subject of intense correspondence during the reign of Abdulhamid II and after that period. The area that the municipality needs most is health care, which is reflected in the correspondence. The lack of a municipal budget, which was decisive in the limitation of the city's economic resources, caused municipal works such as cleanliness, environmental order, and market control to be almost never mentioned. For this reason, in the years of epidemic and Infectious Diseases, one of the most important needs, the demand for sanitary officers in the municipal medical office, became more important. This need could not be met regularly due to financial problems of both the central government and the municipality. Therefore, Muş has not been able to have a dynamic urban development process by being influenced by local and central functions in relation to municipal works. Despite this, the fact that the municipality was established in a period close to 1864 and 1867, when the first practices were implemented in the province, triggered the development of the city for many years.